

भ्रमवांस्तत्र भूतात्मा स्वयम्भूर्बहुधात्मकः ।

ब्रह्मा भवति वश्यात्मा सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ १२० ॥

न कथञ्चन गन्तव्यं कुतूष्णामुत्तरेण च ।

अन्येषामपि भूतानां न तत्र क्रमते गतिः ॥ १२१ ॥

स हि सोमगिरिर्नाम देवानामपि दुर्गमः ।

तमालोक्य ततः शीघ्रमुपावर्तितुमर्ह्य ॥ १२२ ॥

तस्य शैलस्य पार्श्वेषु नोपरिष्ठात् कथञ्चन ।

कात्तारिषु च शून्येषु निर्गरेषु गुरुषु च ॥ १२३ ॥

उत्थानेषु च रम्येषु गन्धर्वभवनेषु च ।

रावणः सह वैदेक्ष्य मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥ १२४ ॥

अवगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ।

मासादूर्ध्वं न वस्तव्यं वसन् वध्यो भवेन्मम ॥ १२५ ॥

एतावद्वानरैः शक्यं गन्तुं वानरपुङ्गवाः ।

अभास्करममर्यादं न जानामि ततः परं ॥ १२६ ॥

सर्वमेतदशेषेण मार्गितव्यं प्रयत्नतः ।

यदन्यदपि नोद्दिष्टं तत्रापि क्रियतां मतिः ॥ १२७ ॥

ततः कृतं दशरथैर्मरुत् प्रियं

मरुत्तरं चापि ततो मम प्रियं ।

कृतं भविष्यत्यनलानिलोपमा

विदेरुजादर्शनजेन कर्मणा ॥ १२८ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

६७

ततः कृतार्थाः सहिताः सबान्धवा

मघार्चिताः सर्वगुणैर्मनोरमैः ।

यथेप्सितं शीघ्रमथ प्लवङ्गमाः

सहप्रिया भूतधरां चरिष्यथ ॥ १२१ ॥

इत्येवमुक्ता हुरयोऽथ शीघ्रं

रामं ससुग्रीवमनन्तवीर्यं ।

शिरोभिरुर्व्या सहिताः प्रणम्य

जम्बुर्दिशं वैश्रवणाभिगुप्तां ॥ १२० ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे पश्चिमदिग्निर्देशो नाम

त्रिचत्वारिंशः सर्गः — उत्तरदिग्निर्देशो नाम

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥

तदुग्रशासनं भर्तुर्विज्ञाय कुरिपुङ्गवाः ।
 शतभा इव संख्याय पृथिवीं संप्रतस्थिरैः ॥ १ ॥
 पूर्वी तु दिशमास्थाय विनतः प्रवगैः सह ।
 प्रतस्थे कपिशार्दूलो वानरैर्बहुभिर्वृतः ॥ २ ॥
 ताराङ्गदाम्बां सहितः प्रवगः पवनात्मजः ।
 अगस्त्यचरितामाशां प्रतस्थे प्रवगैः सह ॥ ३ ॥
 सुषेणः कपिशार्दूलो कृष्टो वरुणपालितां ।
 प्रतस्थे विक्रमोपेतैः सुदुर्गा प्रवगैः सह ॥ ४ ॥
 उत्तरां तु दिशं दुर्गां गिरिराजसमावृतां ।
 वीरः शतबलिर्नाम ययौ बहुबलानुगः ॥ ५ ॥
 सागरान् पर्वतानूपान् सरितः पत्तनानि च ।
 सर्वाणि कप्रयो जग्मुर्नदन्तो भीमविक्रमाः ॥ ६ ॥
 अनुशिष्टा यथा सर्वे सुग्रीवेण वनौकसः ।
 स्वां स्वां दिशमभिप्रेत्य वरिताः संप्रतस्थिरैः ॥ ७ ॥
 नदत्तश्चोन्नदत्तश्च गर्जत्तश्च प्रवङ्गमाः ।
 द्वेडन्तो धावमानाश्च प्रययुस्ते महानवाः ॥ ८ ॥
 आनेष्ट्यामो वयं सीतामपि मृत्युमुखागतां ।
 पातालतलसंस्थां वा यदिवाप्युद्धिं गतां ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

६१

प्रतिज्ञां चक्रिरे वीराः प्रवमाना मरुहौजसः ।
 अरुमेको रुनिष्यामि रावणं दुष्टमाकृवे ॥ १० ॥
 तथैवोन्मथ्य तरसा हरिष्ये ज्ञानकात्मजां ।
 किं बहूनां श्रमेणाद्य भवद्भिः श्रूयतामिह ॥ ११ ॥
 अरुमेवानयिष्यामि पातालादपि ज्ञानकीं ।
 विधमिष्याम्यरुं वृक्षांश्चालयिष्यामि पर्वतान् ॥ १२ ॥
 वसुधां दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान् ।
 अरुं योजनविंशानां प्लविता नात्र संशयः ॥ १३ ॥
 अबुद्धिर्वानरक्षतिर्यः क्षोभयति वानरान् ।
 अरुमेको भविष्यामि कार्यस्यैतस्य साधकः ॥ १४ ॥
 भूतले सागरे वापि सरिच्छैलेषु वा पुनः ।
 पातालस्यापि वा मध्ये न विहन्येत मे गतिः ॥ १५ ॥
 एवमेकैकशस्तत्र वानरा बलदर्पिताः ।
 ऊचुस्ते वचनं तस्मिन् हरिराज्ञस्य संगमे ॥ १६ ॥
 एवमुक्त्वा हरिश्रेष्ठाः स्वां स्वां दिशं मरुहबलाः ।
 तदाज्ञमुर्मरुहात्मानः सुग्रीवस्य हितैषिणः ॥ १७ ॥
 इति राज्ञा दिशः सर्वाः संप्रस्थाप्य विचारकान् ।
 कपिसेनापतीन् मुख्यान् सुग्रीवो मुदितोऽभवत् ॥ १८ ॥
 रामः प्रस्रवणे तस्मिन् न्यवसत् सकलक्ष्माणः ।
 प्रतीक्षमाणस्तं मासं सीताधिगमने कृतं ॥ १९ ॥

गतेषु वानरेन्द्रेषु रामः सुग्रीवमब्रवीत् ।
 कथं त्वया महाबाहो दृष्टपूर्वा वसुंधरा ॥ १ ॥
 कथं भवान् विज्ञानीति सुदुर्वेदमिदं मरुत् ।
 पृथिवीमण्डलं सर्वं कथं त्वं गतवानसि ॥ २ ॥
 एवमुक्तस्तु रामेण सुग्रीवः प्रवगाधिपः ।
 उवाच श्रूयतां राम यथा दृष्टं मया पुरा ॥ ३ ॥
 यस्ते मया समाख्यातो दुन्दुभिर्नाम दानवः ।
 बलदर्पसमुत्सिक्तो निरुतो बालिना रणे ॥ ४ ॥
 मरुषो नाम तेजस्वी दुन्दुभेः पूर्वज्ञः स्मृतः ।
 बलं नागसहस्रस्य धारयन्नकुतोभयः ॥ ५ ॥
 बलदर्पसमुत्सिक्तस्त्रासयन् वनगीचरान् ।
 किष्किन्धादारमासाद्य समाकूय च बालिनं ॥ ६ ॥
 स तेन निरुतः संख्ये यथा ते बद्धशः श्रुतं ।
 तस्मिंश्चिरायमाणे च यथाहमभिषेचितः ॥ ७ ॥
 अभिषिक्तं च मां दृष्ट्वा चिरादागत्य कोपनः ।
 स मां निस्त्यक्तवान् बाली चतुर्भिः सचिवैः सह ॥ ८ ॥
 ततो जवेन काकुत्स्थ विदुतोऽहं भयातुरः ।
 उत्सार्यमाणस्तेनाहं दृष्टवान् सर्वतो महीं ॥ ९ ॥
 नदीश्च विविधाः पश्यन् प्राणि वनानि च ।

किष्किन्ध्याकाण्डं

७१

ततः पूर्वामहं गत्वा दक्षिणां दिशमाश्रितः ॥ १० ॥
 दिशं च पश्चिमां भूयो गतोऽस्मि भयशङ्कितः ।
 चिराच्च वायुपुत्रो मां संस्मृत्येदं वचोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥
 शप्तो बाली मतङ्गेन पुरा महिषकारणात् ।
 इह ते न प्रवेष्टव्यमृष्यमूकवनं कपे ॥ १२ ॥
 शतधा ते स्फुटेन्मूर्धा प्रविशेस्त्वमिदं यदि ।
 इदानीं मे स्मृतो राजनृष्यमूको महागिरिः ॥ १३ ॥
 तं तु गच्छाम वै सर्वे तत्रासौ न भविष्यति ।
 ततोऽहं तद्गथाक्रान्तः शतकृत्वा वसुन्धरां ॥ १४ ॥
 हनूमत इति श्रुत्वा प्रविष्टोऽस्मि तमाश्रमं ।
 समागतस्त्वया यत्र मया सख्यमवाप्य ते ॥ १५ ॥
 नाचित्तयं रिपुं यत्र मतङ्गभयमोदितं ।
 यत्राभिवेचितो राज्ये त्वयाहं रघुनन्दन ॥ १६ ॥
 निहृत्य बालिनं संख्ये भयमुत्सृज्य दूरतः ।
 एवं राघव तत्त्वेन मयैषा पृथिवी तदा ॥ १७ ॥
 जम्बुद्वीपश्च विस्तीर्णः प्रत्यक्षमुपलक्षितः ।
 पृथिवीमण्डलं कृत्स्नं शैला नद्यो वनानि च ।
 दृष्टमेतन्मया राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १८ ॥
 इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे वानरप्रयाणं नाम
 पञ्चचत्वारिंशः सर्गः — पृथिवीमण्डलपरिज्ञाननिवेदनं
 नाम षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥

XLVII.

अन्विष्यत्तस्ततः सीतां सर्वे ते कपियूथपाः ।
 पृथिवीं परिचिन्वत्तः सशैलवनकाननां ॥ १ ॥
 व्यादिष्टाः कपिसिंहेन यथोक्तं सर्व एव हि ।
 व्यचिन्वत्त दिशः सर्वाः सीताधिगमने तदा ॥ २ ॥
 ते सरांसि गिरीन् सर्वान् सङ्कटानि वनानि च ।
 दरीर्दुर्गीश्च शैलांश्च कृत्स्नांस्तानभिचक्रमुः ॥ ३ ॥
 निर्कराणि नितम्बांश्च विचिन्वत्तस्ततस्ततः ।
 सुग्रीविणाभिसंख्यातान् देशांस्ते वानरर्षभाः ॥ ४ ॥
 विचेरुर्वृक्षवङ्गुलान् सानुप्रस्थाननेकशः ।
 सर्वे सर्वनिवासांश्च सीताधिगमने धृताः ॥ ५ ॥
 समागच्छन् तु मेदिन्या दिग्भागेषु प्रवङ्गमाः ।
 संवर्तयन्तः शैलेषु वानरा विविधांस्तत्रन् ॥ ६ ॥
 विचेयं प्रथमे मासि कृत्वा प्रस्रवणे गिरौ ।
 कपिराजं समासेदुर्निराशा हरियूथपाः ॥ ७ ॥
 विचित्य तु दिशं पूर्वीं विनतः प्रवगैः सह ।
 अदृष्ट्वैव ततः सीतां किष्किन्धामाज्ञगाम सः ॥ ८ ॥
 उत्तरां तु दिशं सर्वां विचित्य स महाकपिः ।
 अदृष्ट्वैवागतः सीतां वीरः शतबलिर्हरिः ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

७३

सुषेणः पश्चिमां गत्वा प्राप्य प्रसवणं गिरिं ।
 निवृत्य मासे संपूर्णे सुग्रीवं संदर्श ह ॥ १० ॥
 ते प्रसवणपार्श्वस्थमभिगम्याभिवाद्य च ।
 आसीनं सह रामेण सुग्रीवमिदमब्रुवन् ॥ ११ ॥
 विचिताः पर्वताः सर्वे वनानि गहनानि च ।
 निम्नगाः सागरान्ताश्च सर्वे जनपदास्तथा ॥ १२ ॥
 गुहाश्च विविधाकाराः संक्रमाः परिवर्तिताः ।
 उद्धृताश्च लतागुल्मास्तृणं च विदलीकृतं ॥ १३ ॥
 मृदातेजांसि घोराणि मृदासत्त्वबलानि च ।
 सत्त्वान्यतिप्रवृद्धानि त्रासितानि कृतानि च ॥ १४ ॥
 रावणं मन्यमानैश्च तत्र तत्र प्रवङ्गमैः ।
 प्रविशन्ति नदन्तश्च धावन्तश्च प्रवङ्गमाः ॥ १५ ॥
 प्रवमाना व्रजन्तश्च पर्यधावन्त वानराः ।
 ये चैव गहना देशा विचितास्ते पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 आगमप्रतिकारश्च वानरैस्तत्र चेष्टितः ।
 प्रवृत्तिर्न च वैदेक्याः क्वचिदप्युपलभ्यते ॥ १७ ॥
 हनूमान् राघवार्थे तु यत्नवान् प्रियदर्शनः ।
 आगमं तस्य काङ्क्षामो ध्रुवं सोऽधिगमिष्यति ॥ १८ ॥
 उदारसखाभिजनो हनूमान् स मेथिलीं ज्ञास्यति वानरेन्द्रः ।
 दिशं च यामेव कृता हि सीता तामाश्रितो वायुसुतो मृदात्मा ॥ १९ ॥

अथाद्गदमुखैः सार्द्धं हनूमान् वानरैस्ततः ।
 मुग्रीवेण यथोद्दिष्टो दक्षिणामगमद्दिशं ॥ १ ॥
 स विन्ध्यवनमागम्य सर्वैस्तैर्हरिभिर्वृतः ।
 विचिनोति स्म विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥ २ ॥
 शैलाग्राणि नदीं दुर्गा कन्दराणि वनानि च ।
 वृक्षषण्डांश्च विस्तीर्णान् सर्वान् सवनपादपान् ॥ ३ ॥
 अन्वेषमाणास्तु तथा सर्वे ते हरियूथपाः ।
 न सीतां ददृशुर्वीरि मैथिलीं जनकात्मजां ॥ ४ ॥
 फलमूलानि वन्यानि भक्षयन्तो वने चराः ।
 ज्ञानकीं मृगयामासुः पिवन्तः सलिलं शुचि ॥ ५ ॥
 तत्रैव वसतां तेषां स कालो व्यत्यवर्तत ।
 स हि देशो दुर्न्वेष्टो गुहागहनवान् महान् ॥ ६ ॥
 त्यक्त्वा तु तं ततो देशं सर्वे ते हरियूथपाः ।
 देशमन्यं दुराधर्मन्वैषन्नकुतोभयाः ॥ ७ ॥
 यत्र वै निष्फला वृक्षा निष्पत्राः पुष्पवर्जिताः ।
 निस्तोषाः सरितो यत्र यत्र मूलं मुदुर्लभं ॥ ८ ॥
 न सन्ति मर्हिषा यत्र न मृगा नापि हस्तिनः ।
 शार्दूलाः पक्षिणो वापि ये चान्ये वनगोचराः ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

७५

स्निग्धपत्राः स्थलेज्जाताः पद्मिन्यः फुल्लपङ्कजाः ।
प्रेक्षणीयाः सुगन्धाश्च भ्रमरैः परिशिक्षिताः ॥ १० ॥
काण्ठो नाम महाभागः सत्यवादी तपोधनः ।
महर्षिः परमामर्षी नियमैर्दुष्प्रधर्षणः ॥ ११ ॥
तस्य तस्मिन् वने पुत्रो बालको दशवार्षिकः ।
प्रनष्टो जीवितान्ताय क्रुद्धः सोऽभून्महामुनिः ॥ १२ ॥
तेन धर्मात्मना शत्रं सर्वं तत् सुमहद्वनं ।
ततोऽभवदनाधृष्टं मृगपक्षिगणैरपि ॥ १३ ॥
तत्र ते काननान्तानि गिरीणां निर्कराणि च ।
गरुनानि नदीनां च व्यचिन्वन् सहिताः समं ॥ १४ ॥
तत्रापि ते महात्मानो नापश्यन् जनकात्मजां ।
कूर्तारं रावणं वापि रामस्याप्रियकारिणं ॥ १५ ॥
अवगतं तु ते कृत्वा तत् सर्वं काननं पुनः ।
अन्यदेव महाघोरं प्राविशन् गिरिगह्वरं ॥ १६ ॥
ते प्रविश्य तु तद्वीमं लतागुल्मसमावृतं ।
ददृशुः सुमहोकायमसुरं सुरनिर्भयं ॥ १७ ॥
तं दृष्ट्वा वानरा भीमं स्थितं शैलमिवापरं ।
गाढं परिदधुः सर्वे तस्मिन् पतितचक्षुषः ॥ १८ ॥
सोऽपि मारीचतनयस्तृणवत् तानपश्यत ।
तमद्भुतः सुसंक्रुद्धो युद्धाय समुपाद्रवत् ॥ १९ ॥

राजसोऽपि सुसंकुहस्तिष्ठ तिष्ठेत्पुपाक्षय ।
 मुष्टिमुद्यम्य विनदन्नङ्गदं समुपाद्रवत् ॥ २० ॥
 तमापतन्न वेगेन बालिपुत्रोऽङ्गदो बली ।
 रावणोऽयमिति ज्ञात्वा तलेनाभिजघान ह ॥ २१ ॥
 स बालिपुत्राभिकृतो वक्त्राच्छोणितमुद्गिरन् ।
 राजसो न्यपतद्भूमौ वज्राकृत इव दुमः ॥ २२ ॥
 ते तु तस्मिन् निपतिते वानरा त्रितकाशिनः ।
 प्रव्यचिन्धन् प्रयत्नेन सर्वं तं गिरिगह्वरं ॥ २३ ॥
 ते विचित्य पुनः खिन्ना विनिष्पत्य समागताः ।
 एकास्ते वृक्षमूलेषु निषेडुर्देनिमानसाः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे वानरप्रत्यागमनं नाम

सप्तचत्वारिंशः सर्गः — असुरबधो नाम

अष्टाचत्वारिंशः सर्गः ॥

XLIX.

ततो वायुसुतः श्रीमानद्भद्रप्रमुखान् कुरीन् ।
 आसीनानब्रवीद्दीमान् वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १ ॥
 परिश्रान्तान् मरुताप्राज्ञः समानीय शनैरिदं ।
 सानूनि गिरयो नद्यो दुर्गाणि मरुतानि च ॥ २ ॥
 निर्करा गिरिशृङ्गाणि वनान्युपवनानि च ।
 गुह्यकानां निवासाश्च गन्धर्वभवनानि च ॥ ३ ॥
 गुहाश्च विविधाकारा मार्गितानि ततस्ततः ।
 विचितं च वनं सर्वं तृणं च विदलीकृतं ॥ ४ ॥
 पश्यामो न च वैदेहीं रावणं चापि राक्षसं ।
 सुग्रीवेण यथोद्दिष्टा देशाः सुविचिताः कृताः ॥ ५ ॥
 धांश्च नोद्दिष्टवान् देशास्ते चापि विचिताः पृथक् ।
 नैव प्रवृत्तिं मृणुमस्तयोः कस्यचिदस्तिकात् ॥ ६ ॥
 कालश्च सुमरुतान् पातो मार्गितां जनकात्मजां ।
 कृतश्च कालपर्यन्तः सुग्रीवश्चोद्यशासनः ॥ ७ ॥
 न च सा दृश्यते सीता रामपत्नी च रावणः ।
 उच्यतामत्र दुर्धर्षा यज्ञः जेममनस्तरं ॥ ८ ॥
 न हि सा दृश्यते सीता यन्निमित्तं भ्रमामहे ।
 एवं ब्रुवाणां तं वाक्यमद्भदः पवनात्मजं ॥ ९ ॥

रामायणं

उवाच वचनं धीरो वानराणां कृतावहं ।
 सर्व एव समर्थाश्च बलवन्तश्च वानराः ॥ १० ॥
 अलं नैराश्यमागत्य सीताधिगमनं प्रति ।
 ते वयं परिमार्गीमः पुनस्तां जनकात्मजां ॥ ११ ॥
 संत्यज्यापि प्रियान् प्राणान् यथा पश्याम मैथिली ।
 अनिर्वेदश्च दाह्यं च मनसश्च पराजयः ॥ १२ ॥
 अवश्यं क्रियमाणस्य कर्मणो दृश्यते फलं ।
 यद्यप्येतद्धनं सर्वं विचितं हि समाकृतैः ॥ १३ ॥
 खेदं पुनः सर्वं विचिन्वन्तु वनौकसः ।
 अलं निर्वेदमागत्य न हि नो स्त्रीदृशं क्षमं ॥ १४ ॥
 सुग्रीवः क्रोधनो राजा तस्मिन्नादण्डश्च वानरः ।
 भेतव्यं तस्य शूरस्य रामस्य च महात्मनः ॥ १५ ॥
 कृतार्थमेतदुक्तं मे क्रियतां यदि रोचते ।
 उच्यतां वा क्षमं यन्नः सर्वेषामेव वानराः ॥ १६ ॥
 अद्भ्यस्तु तच्छ्रुत्वा वचनं गन्धमादनः ।
 उवाच प्रसृतं वाक्यं सर्ववानरसंनिधौ ॥ १७ ॥
 सदृशं चानुवृत्तं च वाक्यमद्भ्यभाषितं ।
 कृतं च पथ्यं च भवेत् क्रियमाणां संशयः ॥ १८ ॥
 पुनर्मार्गीमहे शैलान् सकन्दरमुद्गलरान् ।
 काननानि विचित्राणि नदीः प्रस्रवणानि च ॥ १९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

७१

यथोद्दिष्टानि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना ।

निश्चयं परमं कृत्वा विचिन्वन् वनौकसः ॥ २० ॥

ततः सर्वे समुत्थाय वानरास्ते महाबलाः ।

विन्ध्यकाननसंकीर्णं विचेरुर्दक्षिणां दिशं ॥ २१ ॥

ते शार्दूलप्रतिमं नगं रजतसंनिभं ।

शृङ्गवन्तं दरीवसमारोकुन् हरिपुङ्गवाः ॥ २२ ॥

लोध्रवनं रम्यं सप्रपर्णवनानि च ।

व्यचिन्वन्स्ते हरिवराः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ॥ २३ ॥

तस्याग्रमधिष्ठाने श्रान्ताः सुलघुविक्रमाः ।

न चापश्यन्त वेदेहीं रामस्य मरुषीं प्रियां ॥ २४ ॥

ते तु दृष्टिकृतं कृत्वा तं शैलं बहुकन्दरं ।

अवारोकुन्त हरयः प्रविचित्य समस्ततः ॥ २५ ॥

अवरुक्ष्य च ते भूमिं श्रान्ता दुःखितचेतसः ।

स्थिता मुहूर्त्तं तत्रासन् वृक्षमूलान्युपाश्रिताः ॥ २६ ॥

ते मुहूर्त्तं समाश्रुताः किञ्चिद्द्रष्टुपरिश्रमाः ।

पुनरेवीक्ष्यताः कृच्छ्रान्मार्गितुं जनकात्मजां ॥ २७ ॥

दरीशिखरनद्योधलताप्रादपसंकुलं ।

विन्ध्यं वानरमुष्यास्ते मार्गन्ति स्म समस्ततः ॥ २८ ॥

प्रयत्नतस्ते हरयः समस्ततो मुह्यसु शैलान्तरनिर्क्षरेषु ।

अन्विष्यमाणा जनकात्मजां च भ्रमन्ति तस्मिन् गिरिसंकटे तदा ॥ २९ ॥

तमासाग्राद्गदमुखैर्हरिभिर्दनुमांस्तदा ।
 अचिनोत् तस्य विन्ध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥ १ ॥
 ते मार्गमाणाः संख्या रामार्थे त्यक्तजीविताः ।
 घोराणि गिरिदुर्गाणि प्रविशन्ति प्लवङ्गमाः ॥ २ ॥
 तेषां तत्रैव वसतां स कालो व्यत्यवर्तत ।
 स हि देशो दुराधर्षो लतागहनवान् महान् ॥ ३ ॥
 ततो भूयो विचिन्वाना हनूमत्प्रमुखास्तदा ।
 वृक्षच्छायोपविष्टास्ते दृष्ट्वान्योन्यं समब्रुवन् ॥ ४ ॥
 परस्परेणावहिताः सीतादर्शनकाङ्क्षिणः ।
 गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः ॥ ५ ॥
 मैन्दश्च द्विविधश्चैव हनूमान् जाम्बवान् नलः ।
 अङ्गदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ॥ ६ ॥
 गिरिजालावृतां दुर्गां मार्गिवा दक्षिणां दिशं ।
 क्षुत्पिपासापरिभ्राताः क्लान्ताश्च सलिलार्थिनः ॥ ७ ॥
 जलं च सीतां च पुनर्मृगयामासुरातुराः ।
 समागम्य ततः सर्वे श्रमार्त्ता वनगोचराः ॥ ८ ॥
 जग्मुर्विषादं संत्रस्ताः सुग्रीवाद्दानराधिपात् ।
 ते विषममुखा ह्रीन्मः सुग्रीवभयमोहिताः ॥ ९ ॥
 अवीक्षमाणाः सीतां च रक्षणां ■ सुदुःखिताः ।

किष्किन्ध्याकाण्डे

८१

बुभुक्षिताः परिश्रान्तास्तृषिताः सलिलार्थिनः ॥ १० ॥

अथावदीर्णा ददृशुर्विलं वृक्षैः समावृतं ।

तमसा मल्लता ग्रस्तमिन्द्रस्यापि भयावहं ॥ ११ ॥

ततः क्रौञ्चाश्च कंसाश्च सारसाः कृकरास्तथा ।

जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च पद्मरेणवभिरञ्जिताः ॥ १२ ॥

कुररा मञ्जुलाश्चैव तथैव चलकुक्कुटाः ।

रक्ताङ्गाश्चैव कादम्बा निष्यतस्तः समस्ततः ॥ १३ ॥

कलंकंसाः प्लवाश्चैव तथान्ये जलचारिणः ।

ते तु दृष्ट्वा विलं सर्वे विस्मयाकुलचेतसः ॥ १४ ॥

अभवन् दीनमनसो कृष्टाश्च जलशङ्कया ।

ततः पर्वतसंकाशो रून्मान् भारतात्मजः ॥ १५ ॥

समेतान् वानरान् सर्वाणिदं वचनमब्रवीत् ।

गिरिजालावृतां दुर्गां मार्गित्वा दक्षिणां दिशं ॥ १६ ॥

वयं सर्वे परिश्रान्ता न च पश्याम मैथिलीं ।

अस्मादपि तु पश्यामो विलान्निष्यततो बहून् ॥ १७ ॥

जले चरान् पक्षिगणान् शतशोऽथ सहस्रशः ।

नूनं सलिलवानत्र कूपो वा यदिवा झृदः ॥ १८ ॥

भविष्यति तथा क्वेते निष्यतन्ति पतत्रिणः ।

प्रविश्यात्रापनेष्यामस्त्रासं सलिलजं वयं ॥ १९ ॥

सीतां च मृगयिष्यामः सर्वत्रास्मिन् महाविले ।

रामायणं

व्यक्तं बहूदको क्षत्र भविष्यति महाहृदः ॥ २० ॥
 इत्युक्त्वा तद्विलं सर्वे विविशुस्तमसावृतं ।
 अचन्द्रसूर्यं हृद्यो भीकरं लोमहर्षणं ॥ २१ ॥
 ततस्तस्मिन् विले दुर्गे लतापादपसंकुले ।
 हनुमानग्रतस्तेषामङ्गदाद्या अनन्तरं ॥ २२ ॥
 अन्योन्यं संपरिघड्य जग्मुर्योजनमन्तरं ।
 स्वसंज्ञया विमूढास्ते वानराश्चक्रुरारवं ॥ २३ ॥
 ते नष्टसंज्ञास्तृषिताः संभ्राताः सलिलार्थिनः ।
 विविशुस्तद्विलं घोरं मासमात्रं प्रवङ्गमाः ॥ २४ ॥
 ते कृशा दीनवदनाः परिश्रान्ताः पिपासिताः ।
 यदृच्छ्यैव ददृशुरालोकं सूर्यसन्निभं ॥ २५ ॥
 ततस्तं देशमागम्य प्रनष्टतिमिरं शुभं ।
 ददृशुः काञ्चनान् वृक्षान् वैश्वानरसमप्रभान् ॥ २६ ॥
 सालान् प्रियङ्गून् वकुलान् पनसांश्चम्पकान् वरान् ।
 अशोकान् नागपुष्पांश्च नानाशकुनिनादितान् ॥ २७ ॥
 तरुणादित्यसंकाशान् रत्नैः किसलयैर्वृतान् ।
 ज्ञातव्यपमयैश्चापि चरद्भिर्मत्स्यकच्छपैः ॥ २८ ॥
 नलिनीस्तत्र ददृशुः प्रसन्नसलिलाः शुभाः ।
 काञ्चनानि विमानानि स्फाटिकानि गृह्मणि च ॥ २९ ॥
 तापनीयगवाक्षाणि मुक्ताज्ञातान्तराणि च ।

किष्किन्ध्याकाण्डं

८३

हैमराजतभौमानि वैदूर्यमणिवत्सि च ॥ ३० ॥

प्रभया भ्राजमानानि विचित्राणि वृहत्सि च ।

ददृशुस्तत्र रुर्यो रत्नराशीन् समस्ततः ॥ ३१ ॥

दत्तकाञ्चनचित्राणि शयनान्यासनानि च ।

स्वास्तीर्णानि विशालानि ददृशुस्ते वनौकसः ॥ ३२ ॥

हैमराजतकांस्थानां भाजनानां च संचयान् ।

शुचीन्यभ्यवहारीणि मूलानि च फलानि च ॥ ३३ ॥

महार्क्याणि च पानानि मधूनि विविधानि च ।

कुथानां कम्बलानां च राङ्गघाणां च संचयान् ॥ ३४ ॥

अगुवृणां सुगन्धानां चन्दनानां तथैव च ।

वाससां च महार्क्याणामग्निनानां च संचयान् ॥ ३५ ॥

तत्र तत्र प्रदीप्तांश्च काञ्चनानां च संचयान् ।

ददृशुर्वानरा दिव्यान् वैश्वानरशिखोपमान् ॥ ३६ ॥

ददृशुस्तत्र चासीनां विष्टरे काञ्चने शुभे ।

तापसीं नियताहारां चीरकृत्ताग्निनाम्बरां ॥ ३७ ॥

ततो रुनूमान् गिरिसंनिकाशः कृताञ्जलिस्तामभिषाद्य विद्वान् ।

पप्रच्छ ■ त्वं भवनं विलं च रत्नानि चेमानि वराणि कस्य ॥ ३८ ॥

इत्यार्षे रमायणे किष्किन्ध्याकाण्डे दक्षिणस्यां दिशि

सीतान्वेषणं नाम ऊनपञ्चाशः सर्गः— विलप्रवेशो

नाम पञ्चाशः सर्गः ॥

■ तां हनूमान् प्राक्षः पुनः कृत्वाजिनाम्बरां ।
 अब्रवीत् सुमहाभागां तापसीं शंसितव्रतां ॥ १ ॥
 वानराः ■ महाभागे सततं वनगोचराः ।
 इदं प्रविष्टाः सकृसा विलं तिमिरसंवृतं ॥ २ ॥
 क्षुधिताश्च प्रश्निभ्राताः परिखिन्नाः पिपासिताः ।
 इदं धरण्या विवरं प्रविष्टाः स्म जलार्थिनः ॥ ३ ॥
 दृष्ट्वाद्भुतमिदं दिव्यं श्रीमत् सुमहत् विलं ।
 भूयो वयं प्रव्यथिताः संभ्राता नष्टचेतसः ॥ ४ ॥
 कस्येमे काञ्चना वृक्षास्तरूणादित्यसंनिभाः ।
 पुष्पिताः फलिताश्चापि पुण्याः सुरभिगन्धिनः ॥ ५ ॥
 शुचीन्यभ्यवहारीणि मूलानि च फलानि च ।
 काञ्चनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ॥ ६ ॥
 तापनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालाक्षराणि च ।
 श्मे जाम्बूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा ॥ ७ ॥
 पद्मानि च महार्हूणि सुगन्धीनि कथं विह ।
 कथं ■ सौवर्णाश्चरन्ति विमले जले ॥ ८ ॥
 आत्मानमनुभावं च यस्य चेदं महद्विलं ।
 अज्ञानतां नः सर्वेषां व्यक्तं व्याख्यातुमर्हसि ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

८५

एवमुक्ता रुनूमता तापसी धर्मचारिणी ।
 प्रत्युवाच रुनूमसं सर्वभूतहिते रता ॥ १० ॥
 मयो नाम महातेजा मायावी दानवर्षभः ।
 तेनेदं निर्मितं सर्वं मायया काञ्चनं विलं ॥ ११ ॥
 पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूव सः ।
 तेनेदं काञ्चनमयं निर्मितं भवनोत्तमं ॥ १२ ॥
 स हि वर्षसरुक्षाणि तपस्ताप्या महाधने ।
 पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं बलं ॥ १३ ॥
 विरूपाय मृत्युं बलवान् सर्वकामेश्वरस्तदा ।
 उवास सुखितः कालं कश्चिदस्मिन् महाविले ॥ १४ ॥
 तमप्सरसि हेमायां सक्तं दानवपुङ्गवं ।
 आगत्याशनिमादाय निजघान पुरन्दरः ॥ १५ ॥
 तदिदं ब्रह्मणा दत्तं हेमायां वनमुत्तमं ।
 शाश्वताः कामभोगाश्च गृहं चेदं हिरण्यमयं ॥ १६ ॥
 दुहिता हेमसावर्णेर्हं नाम्ना स्वयम्प्रभा ।
 इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरर्षभाः ॥ १७ ॥
 मम प्रियसखी हेमा नृत्यगीतविशारदा ।
 तथा सखित्वाद्द्वन्द्वं रक्षामि भवनोत्तमं ॥ १८ ॥
 एवमुक्ते श्रुते वाक्ये ॥ १९ ॥ धर्मसंहिते ।
 रुनूमान् कपिशार्दूलः प्रत्युवाच स्वयम्प्रभा ॥ १९ ॥

अर्थिनः स्म प्रयच्छार्थे जलं जलजलीचने ।
 मिथमाणान् निराकारान् संजीवयितुमर्हसि ॥ २० ॥
 सा सु तस्य वचः श्रुत्वा तापसी धर्मधारिणी ।
 आदाय फलमूलानि विधिनोपज्ञकार ह ॥ २१ ॥
 प्रतिगृह्य तु ते तस्यास्तदातिथ्यं वने चराः ।
 विधिवद्भक्षयामासुस्तां चैव समपूजयन् ॥ २२ ॥
 ते भक्षयित्वा तत् सर्वं पीत्वा च विमलं जलं ।
 सर्वे ददशुरालोकं सर्वतो हरियूथपाः ॥ २३ ॥
 प्रसन्नमनसः सर्वे सर्वे च विगतज्वराः ।
 संजातबलवृषाश्च तत्रासन् हरियूथपाः ॥ २४ ॥
 अथ तानब्रवीत् सर्वान् संकष्टान् वनगोचरान् ।
 इदं बध्नन्मव्यग्रं तापसी ब्रह्मचारिणी ॥ २५ ॥
 किं कार्यं कस्य वा हेतोः कात्साराणि समाश्रिताः ।
 कथं चेदं विलं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितं ॥ २६ ॥
 वानरा यदि वः खेदः प्रनष्टो मूलभक्षणात् ।
 यदि चैतन्मया श्राव्यं श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां ॥ २७ ॥
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनूमान् मारुतात्मजः ।
 शार्जघेन यथा तवमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ २८ ॥
 राजा सर्वस्य लोकस्थ महेन्द्रवरुणीपमः ।
 रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकं वनं ॥ २९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

८७

लक्ष्मणेन सह आत्रा भार्यया चापि सीतया ।
तस्य भार्या जनस्थाने रावणेन कृता बलात् ॥ ३० ॥
तस्य वीरः सखा प्राप्तः सुग्रीवो नाम वानरः ।
राजा वानरवीराणां येन प्रस्थापिता वयं ॥ ३१ ॥
अमस्त्यचरितामाशां दक्षिणां यमरक्षितां ।
सहैभिर्वानरैर्वीरैरुद्गदप्रमुखैर्वृताः ॥ ३२ ॥
रावणं सहिताः सर्वे राजसं कामद्वपिणं ।
सीतया सह वैदेह्या मार्गधमिति चोदिताः ॥ ३३ ॥
विचिन्वन्तो वयं सर्वे समग्रां दक्षिणां दिशं ।
नाधिगच्छामो वैदेहीं रावणं चापि तं रिपुं ॥ ३४ ॥
बुभुक्षिताः परिश्रान्ता वृक्षमूलान्युपाश्रिताः ।
विवर्णवादनाः सर्वे सुग्रीवमयकर्षिताः ॥ ३५ ॥
तृक्ष्णया चार्दिताः सर्वे सर्वे ध्यानपरायणाः ।
नाधिगच्छामहे पारं मग्नाश्चिन्तामहार्णवे ॥ ३६ ॥
चारयन्तस्ततश्चक्षुः पश्यामो विवृतं विलं ।
लतापादपसंरुद्धं महदास्यमिव क्षितेः ॥ ३७ ॥
ततो हंसाः समुत्पेतुः पक्षैः सजलशीकरैः ।
कुरराः सारसाश्चैव मञ्जुलाश्चक्रसाक्षयाः ॥ ३८ ॥
कादम्बा जलपृक्ताश्च तथाम्ये च जले चराः ।
ततो नो मतिरुत्पन्ना दृष्ट्वा तान् जलचारिणः ॥ ३९ ॥

साधत्र प्रविशामेति मयोक्ता वै प्रवङ्गमाः ।
 एषामपि च सर्वेषामेकमत्यमुपागतं ॥ ४० ॥
 गच्छामः प्रविशामेति भर्तृकार्ये त्वरावतां ।
 परिगृह्य ततो गाढं वयं हस्तं परस्परं ॥ ४१ ॥
 इदं प्रविष्टाः सरुसा विलं तिमिरसंवृतं ।
 एतन्नः कार्यमेतेन कृत्येन विलमागताः ॥ ४२ ॥
 तां चैवोपगताः सर्वे भ्रियमाणा बुभुक्षया ।
 आतिथ्यधर्मदत्तानि त्वया भूतफलानि च ॥ ४३ ॥
 अस्माभिरुपभुक्तानि बुभुक्षाश्रमकर्षितैः ।
 ब्रूहि प्रत्युपकारार्थं किं ते कुर्वन्तु वानराः ॥ ४४ ॥
 एवमुक्ता तु सा तत्र तापसी वायुसूनुना ।
 प्रत्युवाच ततः सर्वान् वानरान् संशितव्रता ॥ ४५ ॥
 सर्वेषां परितुष्टास्मि वानराणां महौजसां ।
 चरन्त्या मम धर्मं हि न कार्यमिह केनचित् ॥ ४६ ॥

इत्यार्षे रामायणे किञ्चिन्ध्याकाण्डे स्वयम्प्रभासंवादे
 नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

८१

LII.

एवमुक्ते श्रूमे वाक्ये तापस्या धर्मसंरुते ।
रुनूमान् कपिशार्दूलः प्रत्युवाच पुनर्वचः ॥ १ ॥
भवत्यानुगृहीताः स्म सर्व एव वनौकसः ।
कृतमातिथ्यमस्माकं श्रमश्चापगतो महान् ॥ २ ॥
कथितं चापि ते तत्त्वमस्माभिर्धर्मचारिणि ।
कार्णं चापि वैदेह्या मार्गणं ते निवेदितं ॥ ३ ॥
विवितः शतशश्चायं देशो दक्षिणसंश्रितः ।
प्रेषितैर्वानरेन्द्रेण सीतार्थेऽस्माभिरागतैः ॥ ४ ॥
समयश्च कृतस्तेन कपीनां संनिधौ तदा ।
पूर्णे मासि निवर्तधं वसन् ब्रथ्यो भवेन्मम ॥ ५ ॥
इति प्रतिसमादिष्टा भर्त्रा वयमनिन्दिते ।
विचिन्वन्तो दिशः सर्वा वानराः श्रीघ्नगामिनः ॥ ६ ॥
वयं तु दक्षिणामाशां सुर्योविण प्रचोदिताः ।
समन्तात् परिधावन्तः पश्यामो विवृतं विलं ॥ ७ ॥
प्रविश्य चैव सरुसा सीताविचयकारणात् ।
न च पश्यामि निष्काशं विलादस्मान् सुमध्यमे ॥ ८ ॥
एवमुक्ते रुनूमता सर्वे ते वानरास्तदा ।
उचुः प्राञ्जलयो भूत्वा तापसीं धर्मचारिणीं ॥ ९ ॥

लोलस्वभावैरस्माभिः किञ्चित् तेऽपकृतं यदि ।
 सर्वं मर्षयितव्यं ते सर्वैरेव कृतोऽञ्जलिः ॥ १० ॥
 एकं तु वयमिच्छामस्त्वां वक्तुं धर्मचारिणि ।
 श्रूयतां चाभिधास्यामः सर्व एव तवाग्रतः ॥ ११ ॥
 सर्वे परिगता देशा विलेऽस्मिन् सर्ववानरैः ।
 न च पश्याम तं देशं प्रविष्टा येन वानराः ॥ १२ ॥
 तदिच्छामो वयं सर्वे विलादस्मान्मनोरमात् ।
 त्वत्प्रसादाद्विनिर्गन्तुं त्वं हि नः परमा गतिः ॥ १३ ॥
 यः कृतः समयोऽस्माकं सुग्रीवेण महात्मना ।
 स कालः समतिक्रान्तो विलेऽस्मिन् परिधावतां ॥ १४ ॥
 सा त्वमस्माद्विलात् सर्वानुत्तारयितुमर्हसि ।
 तीक्ष्णो हि राजा सुग्रीवः प्रियार्थी राघवस्य च ॥ १५ ॥
 मरुच्च कार्यमस्माभिः कर्तव्यं धर्मचारिणि ॥
 तच्चापि न कृतं कार्यमिह नः परित्यज्जनात् ॥ १६ ॥
 तद्वाज्रभयभीतानां त्राणं भवितुमर्हसि ।
 अस्मान्माद्विलादुर्गादुत्तारयितुमर्हसि ॥ १७ ॥
 इति ब्रुवाणांस्तान् सर्वान् सर्वभूतहिते रता ।
 उवाच परमप्रीता विलादुत्तारणेच्छया ॥ १८ ॥
 इदं विबुधराजेन विलं शक्रेण संयुगे ।
 असुरार्ये विमुक्तो न पुरा वज्रेण दारितं ॥ १९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

११

इरासदं सुदुर्धर्षं बद्धरत्नसमाकुलं ।
महाप्राज्ञेन पुत्रार्थे निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ २० ॥
तस्य वैरातिसर्गेण विलेऽस्मिन् वज्रदारिते ।
जीवितं दुष्करं मन्ये प्रविष्टेन निवर्तितुं ॥ २१ ॥
तपसस्तु प्रभावेन निपमोपार्जितेन च ।
सर्व एव विलादस्मान्निर्गमिष्यथ वानराः ॥ २२ ॥
निमीलयत नेत्राणि सर्वे वानर्यूथपाः ।
न हि निष्क्रमितुं शक्यं चक्षुषि क्षनिमीलिते ॥ २३ ॥
ततस्ते कुर्यः सर्वे सुकुमारतलैः करैः ।
समं न्यमीलयंश्चक्षुर्विनिर्गमनकाङ्क्षिणः ॥ २४ ॥
वानरास्तु महात्मानो हस्तरुद्धमुखास्तथा ।
निमेषान्तरमात्रेण विलान्निःसारितास्तथा ॥ २५ ॥
ततः सा तान् समुत्तीर्णान् समाश्वास्येदमब्रवीत् ।
एष विन्ध्यो गिरिः श्रीयमान् बद्धकन्दरनिर्करः ॥ २६ ॥
एष प्रस्रवणः शैल एष पार्श्वे महोदधिः ।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि भवनं वानरोत्तमाः ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा तद्विलं घोरं प्रविवेश तपस्विनी ।
तपोयोगप्रभावेन निमेषान्तरचारिणी ॥ २८ ॥
इत्यार्षे समावधौ किष्किन्ध्याकाण्डे विलनिष्क्रमणं
नाम द्वापञ्चाशः सर्गः ॥

वानरास्तु महावीर्या कृत्स्नरुद्धमुखाः स्थिताः
 चक्षूंष्युन्मीलयामासुर्मुहूर्त्तात् सर्व एव हि ॥ १ ॥
 ततस्ते ददृशुर्धोर् समुद्रं वरुणालयं ।
 अपारमिव गर्जत्तं महोर्गनिषेवितं ॥ २ ॥
 ततस्त्वं देशमागम्य सौम्यं वितिमिरं शुभं ।
 यथाप्राप्तमकृत्वा च ततो वचनमब्रुवन् ॥ ३ ॥
 रामस्य भार्या तां द्रष्टुं रावणं च निशाचरं ।
 स नः कालो व्यतिक्रान्तो यो राज्ञा समयः कृतः ॥ ४ ॥
 ते विन्ध्यस्य गिरेः पार्श्वे संप्रपुष्पितपादपे ।
 उपविश्य महाकायाश्चिन्तामपिदिरे परं ॥ ५ ॥
 ततः सिंरुर्षभस्कन्धः पीनायतभुजः कपिः ।
 युवराज्ञो महद्वाक्यमङ्गदस्तानथाब्रवीत् ॥ ६ ॥
 शासनात् कपिसिंरुस्य सर्वे वयमिहागताः ।
 मासं पूर्णं विलगता नावबुध्याम वानराः ॥ ७ ॥
 तस्मिन् व्यतीति काले तु सुग्रीवेण स्वयं कृते ।
 प्रायोपवेशनं युक्तं सर्वेषां नो वनौकसां ॥ ८ ॥
 सुग्रीवो बलवांस्तीक्ष्णः प्रकृत्या धानरेश्चरः ।
 ■ क्षमिष्यति सोऽस्माकं व्यतिक्रममिमं प्रभुः ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

१३

न हि ज्ञास्यति सुग्रीवो धीरं कर्म कृतं मरुत् ।
 सीताधिगमनेऽस्माभिः पापमेव करिष्यति ॥ १० ॥
 प्राप्तादेशा वयं सर्वे साधु प्रायमुपास्महे ।
 त्यक्त्वा पुत्रांश्च दरांश्च धनानि च गृहाणि च ॥ ११ ॥
 न चासौ धातयेद्राज्ञा पश्चात् प्रतिगतान् हि नः ।
 बधेनाप्रतिवृत्तेण मृत्युः श्रेयानिहैव नः ॥ १२ ॥
 ■ चाहं धौवराज्ये वै सुग्रीविणाभिषेचितः ।
 नरेन्द्रेणाभिषिक्तोऽहं रामेण विदितात्मना ॥ १३ ॥
 स पूर्वबद्धवैरो मां दृष्ट्वा राज्ञा व्यतिक्रमं ।
 धातयिष्यति तीक्ष्णेन दण्डेनातिचिराद्गतं ॥ १४ ॥
 किं मे सुहृद्विर्यसनं पश्यद्विर्जीवितान्नकं ।
 इहैव प्रायमाशिष्ये रम्ये सागररोधसि ॥ १५ ॥
 एतच्छ्रुत्वा तु करुणं युधराजस्य भाषितं ।
 ते सर्वे वानरश्रेष्ठा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १६ ॥
 तीक्ष्णः प्रकृत्या सुग्रीवः प्रियार्थी राघवस्य च ।
 अस्मानकृतकार्यैश्च तस्मिंश्च समये गते ॥ १७ ॥
 अदृष्टायां च सीतायां दृष्ट्वास्मानागतान् प्रभुः ।
 राघवप्रियकामार्थी रुन्निष्याति न संशयः ॥ १८ ॥
 आगांसि न क्षमसे हि प्रधानानां नराधिपाः ।
 प्रधानभूताश्च वयं सुग्रीवस्य सुसंमताः ॥ १९ ॥

श्रेयः प्रायोपगमनमीदृशे कार्य आगते ।
 भयार्दितानां तेषां तु प्रवगानां मरुतात्मनां ॥ २० ॥
 उवाच वचनं तारस्तत्कालसदृशं क्लृप्तं ।
 विषादस्त्यज्यतामेष सर्वैरेव प्रवङ्गमैः ॥ २१ ॥
 प्रविशामो विलं दुर्मं वयं यस्माद्विनिर्गताः ।
 यदि वी रोचते वाक्यं सर्वेषां हरिपुङ्गवाः ॥ २२ ॥
 क्रियतां किं विमर्षेण श्रेयो नः क्रियतामिदं ।
 दुर्धर्षं च मरुच्छेदं बहुभक्त्यं च धानराः ॥ २३ ॥
 तत्र स्थांश्च न नः शक्ताः स्प्रष्टुं सेन्द्राश्च देवताः ।
 किं पुनर्मानुषो रामो लज्जमाणो वापि वीर्यवान् ।
 सुग्रीवो वानरेन्द्रो वा तथा सर्वे वनौकसः ॥ २४ ॥

इदं हि मायाविकृतं सुदुर्गमं

प्रभूतभक्त्योदकभोज्यपेयं ।

ग्रहीतुमिन्द्रोऽपि न नोऽत्र शक्तः

सुग्रीवरामौ सहितौ न चापि ॥ २५ ॥

तदङ्गदस्यापि रुरोच वाक्यम्

उचुश्च सर्वे हरयः समेताः ।

यथा न हन्येमहि तद्विधानं

विधीयतां संशयमागताः स्मः ॥ २६ ॥

तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि ।
 अथ मेने कृतं राज्यं हनूमानद्भदेन हि ॥ १ ॥
 बुद्ध्यासंशयया पुक्तं पितुस्तेजोगुणान्वितं ।
 चतुर्दशगुणं मेने हनूमान् बालिनः सुतं ॥ २ ॥
 आपूर्यमाणं तेजोबलपराक्रमैः ।
 शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्धमानमिवौजसा ॥ ३ ॥
 बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमेण समं पितुः ।
 शुश्रूषमाणं तारस्य यथा शक्रं बृहस्पतेः ॥ ४ ॥
 भर्तुः कार्ये पराक्रान्तः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 अभिसंधातुमारिभे हनूमानद्भदं ततः ॥ ५ ॥
 स चतुर्णामुपायानां तृतीयमनुवर्तयन् ।
 भेदयामास तान् सर्वान् वानरान् वाक्यसंपदा ॥ ६ ॥
 तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततोऽभेदयद्भदं ।
 भीषणैर्बहुभिर्ह्येः शिक्तार्थं ह्यद्भदं च तैः ॥ ७ ॥
 सामर्थ्यं त्वं पितुस्तुल्यो युधि मल्लक्रियाविधौ ।
 दृढं धारयितुं शक्तः कपिराज्यं पिता ॥ ८ ॥
 नित्यमस्थिरचित्तास्तु रुरयो रुरिसत्तम ।
 न वस्तुं विषक्लिष्यन्ति पुत्रदारेर्विना त्वया ॥ ९ ॥

रामायणं

■ ते त्वामनुरज्येरन् प्रत्यक्षं प्रवदामि ते ।
 यथाहं रामसुग्रीवौ लक्ष्मणश्च पितुस्तव ॥ १० ॥
 न चाहं न च ते सर्वे सामदानविभेदनैः ।
 न दण्डैर्न युधा शक्याः सुग्रीवादपकर्षितुं ॥ ११ ॥
 न विग्रहं समं प्राङ्मुखा दुर्बलस्य बलीयसा ।
 आत्मक्षयकरं तस्मान्न विगृहीत दुर्बलः ॥ १२ ॥
 यां चेमां मन्यसे वीरगुहां दुर्गसमाश्रयां ।
 एषा लक्ष्मणधाणानामीषत्कार्या विदारणे ॥ १३ ॥
 स्तोत्रं हि कृतमिन्द्रेण वज्रेणात्र विदारणं ।
 लक्ष्मणास्तु शितैर्वीणैर्भिन्ध्यात् पत्रपुटं ■ ॥ १४ ॥
 एकैवेन्द्राशनिर्जेया ■ दुर्गं विदारितं ।
 लक्ष्मणस्य तु नाराचा बहुशः सन्ति तादृशाः ॥ १५ ॥
 यदि कर्ता भवानेवं विलेऽस्मिन्नभिसंश्रयं ।
 ततस्त्वां हर्यः सर्वे त्यज्यन्ति कृतनिश्चयाः ॥ १६ ॥
 स्मरन्तः पुत्रदाराणां नित्योद्विग्ना बुभुक्षिताः ।
 खेदिता दुःखिताश्चैव त्वां करिष्यन्ति पृष्ठतः ॥ १७ ॥
 स विह्वलः सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बन्धुभिः ।
 तृणादपि भयोद्विग्नः स्पन्दमानस्त्रसिष्यति ॥ १८ ॥
 न तु ज्ञातुं न हिंस्युस्त्वां रामलक्ष्मणसायकाः ।
 अपवृत्ता महावेगा यदि त्वं नागमिष्यसि ॥ १९ ॥

अथ वेतस्य कालस्य साद्यं वर्षशतत्रयं ।
 देशकालप्रतीक्षोऽस्मि हृदि कृत्वा मुनेर्वचः ॥ २० ॥
 मरुताप्रस्थानमासाद्य स्वर्गते तु निशाकरे ।
 स मां दहति संतापो वितर्कैर्बहुभिर्वृतं ॥ २१ ॥
 उत्थितां मरुतीं बुद्धिं मरणो संहराम्यहं ।
 श्रुतेस्तेः शमयन् वाक्छेदग्निमम्बुधरेष्व ॥ २२ ॥
 सत्यार्था निश्चिता बुद्धिर्धर्मार्थं वानर्षभाः ।
 सा मे विनयते दुःखं दीपस्येव शिखा तमः ॥ २३ ॥
 भक्ष्येस्तु विविधेस्तेस्तेः पुत्रो मामिह पुष्यति ।
 एकं कालं जनन्यर्थे हिमवतं ॥ सः ॥ २४ ॥
 पक्षाभ्यामावृतस्तेन रावणो मेघिलीं हरन् ।
 संप्रधार्य ममावस्थां धर्मापेक्षी न युद्धवान् ॥ २५ ॥
 ज्ञानता तु मया वीर्यं रावणस्य दुरात्मनः ।
 पुत्रः संतर्जितो वाग्भिर्न ज्ञाता मेघिली कथं ॥ २६ ॥
 ॥ विलपितं श्रुत्वा तौ च सीताविनाकृतौ ।
 न मे दशरथस्तेकात् पुत्रेणोत्पादितं प्रियं ॥ २७ ॥
 इत्येवममृतास्वादं गृधराजसमीरितं ।
 निशम्य वचनं कृष्णास्ते भूयः प्रवगर्षभाः ॥ २८ ॥
 जाम्बवांश्च हरिश्चेष्टः सरु सख्यैः प्रवद्महे ।
 भूतलात् सरुसोत्पत्य गृधराजमथाब्रवीत् ॥ २९ ॥

कथं पुत्रेण ते दृष्टा त्रियमाषायतेक्षणा ।
 सर्वमाख्याहि भद्रं ते गतिर्भव वनौकसां ॥ ३० ॥
 स कुरीन् प्रत्तिस्तंकुष्ठान् सतीश्रुतिसमाहितान् ।
 पुनराश्वासयत् पक्षी वचनं चान्नवीदिदं ॥ ३१ ॥
 श्रूयतां कृत वेदिष्या मे कुरां श्रुतं ।
 पुत्रेण ह्रीदमाख्यातं मदावीर्येण धीमता ॥ ३२ ॥
 अरुमस्मिन् गिरौ दुर्गे योजनायतविस्तरे ।
 चिरात् प्रपतितो वृद्धः क्षीणवीर्यपराक्रमः ॥ ३३ ॥
 स मां गुरुक्षितः पुत्रः सुपार्श्वस्तु गुणान्वितः ।
 आकुरेण यथाकालं प्रीणाति पततां वरः ॥ ३४ ॥
 तीक्ष्णकोपास्तु गन्धर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजङ्गमाः ।
 मृगाणां च भयं तीक्ष्णमस्माकं जुद्धयं तथा ॥ ३५ ॥
 स कदाचित् जुधार्तस्य ममाहारभिकाङ्क्षिणः ।
 गतसूर्येऽहमि प्राप्नो मम पुत्रो निरामिषः ॥ ३६ ॥
 स मया क्रुद्धभावेन कोपाच्च परिभर्त्सितः ।
 क्षुत्पिपासाभिभूतेन कुमारः पतगोत्तमः ॥ ३७ ॥
 स ममाहारसंरोधान् पीडितः प्रीतिवर्धनः ।
 अनुमान्य यथाज्ञाप्यमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ॥
 अहं यथाकालमाहारार्थी खमुत्स्रुतः ।
 महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारं मरुदावृत्य विहितः ॥ ३९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डे

१०

अस्माभिस्तु गतं सार्द्धं विनीतवडुपस्थितं ।
अनुपूर्व्या स सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति ॥ २० ॥
धर्मकामः पितृव्यस्ते धर्मात्मा संशितव्रतः ।
शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च न ■ यातं न सान्त्वयेत् ॥ २१ ॥
प्रियकामश्च ते मातुस्तर्ह्य ■ जीवितं ।
तस्यापत्यं न चास्त्यन्यत् तस्मादद्भुतं गम्यतां ■ ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे तार्वाक्यं नाम
त्रिपञ्चाशः सर्गः — कनूमहाक्यं नाम
चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥

युवा तु हनुमद्वाक्यं प्रसृतं धर्मसंस्कृतं ।
 स्वामिसत्कारसंयुक्तमद्भुतं प्रत्युवाच ह ॥ १ ॥
 स्थैर्यं धर्मात्मता शौचभानृशंस्यमथार्जवं ।
 विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते ॥ २ ॥
 कथं स धर्मं ज्ञानाति आतरं पूर्वजं हि यः ।
 अश्मभिः प्रत्यरौत्सद्वि ह्यभानुपतने विले ॥ ३ ॥
 भ्रातुर्ज्येष्ठस्य यः क्रुद्धो जीवतो महिषीं प्रियां ।
 धर्मतो नातरमिव स्वीकरोति जुगुप्सितः ॥ ४ ॥
 सखा पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा मरुगयशाः ।
 न स्मृतो राघवो येन स कस्य सुकृतं स्मरेत् ॥ ५ ॥
 लक्ष्मणस्य भयाद्येन नाधर्मभयभीरुणा ।
 आरब्धा मार्गितुं सीता धर्मस्तत्र कथं भवेत् ॥ ६ ॥
 तस्मिन् पापे कृतघ्ने च स्मृतिहीने चलात्मनि ।
 विश्वसेत् कः पुमान् प्राज्ञस्तत्कुलीनो जिज्ञीविषुः ॥ ७ ॥
 राजपुत्रं प्रतिष्ठाप्य सगुणं वापि निर्गुणं ।
 कथं शत्रुः कुलीनं मां सुग्रीवो जीवयिष्यति ॥ ८ ॥
 भिन्नमन्त्रो विरुद्धश्च क्लेशः शक्तवा कथं क्लृप्तं ।
 किष्किन्धां प्राप्य जीवियं गतापुरिष्व सङ्गरं ॥ ९ ॥

किष्किन्धाकाण्डं

११

उपांशुदण्डेन हि मां बन्धनेनावसादयेत् ।
शठः क्रूरः कृतघ्नश्च सुग्रीवो राज्यकारणात् ॥ १० ॥
बन्धनान्मरणाच्छ्रेय इह प्रायोपवेशनं ।
अनुजानीत मां सर्वे गृहान् गच्छत वानराः ॥ ११ ॥
भवत्तः प्रतिगच्छतु न गमिष्याम्यहं पुनः ।
इहैव प्रायमाशिष्ये श्रेयो मरणमेव मे ॥ १२ ॥
अभिवादनपूर्वं तु सुग्रीवः प्रवगेच्चरः ।
वाच्यस्ततो यवीयान् मे कुशलं वचनान्मम ॥ १३ ॥
आरोग्यपूर्वं कुशलं वाच्या माता रुमा तथा ।
मातरं चापि मे तारामाश्वासयितुमर्ह्य ॥ १४ ॥
प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी ।
विनष्टं मामिह श्रुत्वा व्यक्तं त्यज्यति जीवितं ॥ १५ ॥
एतावदुक्त्वा वचनं वृद्धास्तत्राभिवाद्य च ।
संविवेशाद्भ्रदो भूमौ रुदन् दर्भेषु दुर्मनाः ॥ १६ ॥
तस्य श्रुत्वा वचस्तत्र करुणां वानरर्षभाः ।
नयनेभ्यस्तु समुज्जुर्नेत्रजं वारि दुःखिताः ॥ १७ ॥
सुग्रीवं चैव निन्दत्तः प्रशंसत्तश्च बालिनं ।
परिवार्याद्भ्रदं सर्वे व्यवस्य प्रायमाशितुं ॥ १८ ॥
तद्वाक्यं बालिपुत्रस्य विज्ञाय प्रवगर्षभाः ।
अस्पृश्योदकं सर्वे प्राशुखाः समुपाविशन् ॥ १९ ॥

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु कृत्वा चोत्तरतः शिरः ।

तमेवानुमरिष्यन्तः सर्वे संविविशुभुषि ॥ २० ॥

स संविशद्विर्बहुभिर्महीधरो

महाद्रिमृङ्गप्रतिमैः प्रवङ्गमैः ।

बभूव संनादितनिर्कराक्षरो

भृशं नदद्विर्जलदेरिवाम्बरः ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे प्रायोपवेशनारम्भो

नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥

LVI.

उपविष्टास्तु ते सर्वे तस्मिन् प्रायं धराधरे ।
 कुर्यो गृधराज्ञश्च तं देशं समुपास्थितः ॥ १ ॥
 सम्पातिर्नाम नाम्ना तु दीर्घजीवी द्विजोत्तमः ।
 जटापुषोऽग्रजो भ्राता प्रख्यातबलपौरुषः ॥ २ ॥
 कन्दरादभिनिष्क्रम्य स विन्ध्यस्य महागिरेः ।
 उपविष्टान् कुरीन् दृष्ट्वा प्रीतो वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
 विधिः किल परे लोके विधानेनोपतिष्ठते ।
 यथेदं विहितं भक्ष्यं चिरान्मे समुपस्थितं ॥ ४ ॥
 वरं वराणां खादिष्ये वानराणां मृतं मृतं ।
 एवमुक्त्वा तु सम्पाती तामवैक्षत वानरान् ॥ ५ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गृधराज्ञस्य दारुणं ।
 अद्भुतः परमत्रस्तो हनूमन्मुवाच ह ॥ ६ ॥
 पश्य सीताप्रणशेन साक्षाद्विवस्वतो धमः ।
 इमं देशमनुप्राप्तो वानराणां विपत्तये ॥ ७ ॥
 रामस्य न कृतं कार्यं न राज्ञो वचनं कृतं ।
 कुरीणामियमज्ञाता विपत्तिः समुपागता ॥ ८ ॥
 वेदेक्षां स्त्रियमाणायां कृतं कर्म जटापुषा ।
 गृधराज्ञा जनस्थाने श्रुतं संशयः ॥ ९ ॥

रावणेन नृशसेन स वै प्राणैर्वियोजितः ।
 एवं सर्वाणि भुतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ १० ॥
 प्रियं कुर्वन्ति रामस्य त्यक्त्वा प्राणान् वयं यथा ।
 राघवार्थे पराक्रान्तास्तदर्थं त्यक्त्वाजीविताः ॥ ११ ॥
 कान्ताराणि प्रपन्नाः स्म न च पश्याम मेधिली ।
 सुखितो गृध्राजस्तु रावणेन कृतो रणे ॥ १२ ॥
 मुक्तश्च सुग्रीवभयाद्गतश्च गतिमुत्तमां ।
 पितुर्मम विनाशाय ब्रह्मर जनकात्मजां ॥ १३ ॥
 राक्षसापसदः पापः पौलस्त्यकुलपांसनः ।
 मृतान् मृतान् नो गृध्रोज्यं भक्षयिष्यति वानरान् ॥ १४ ॥
 ब्रह्मायुषो बालिनश्च नाशादशरथस्य च ।
 कुरणे चापि वेदेक्षाः संशयं वानरा गताः ॥ १५ ॥
 सुदुष्करं कृतं कर्म कैकेया धर्मगर्हितं ।
 यथा समस्तं निरुतं कुलमात्मा यशो वयं ॥ १६ ॥
 कैकेया हि कृते पापे शोकेन स महाद्युतिः ।
 क्षितिपतिः प्रेतः पुत्रं संप्रेष्य दण्डकं ॥ १७ ॥
 उपकारं तु कुर्वन्ति साधवः सज्जने सदा ।
 धन्यः स गृध्राधिपतिर्ब्रह्मायुः परवीरका ॥ १८ ॥
 यो राघवार्थे निरुतो रावणेन पराक्रमात् ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वधनमद्भ्युत्सुः ॥ १९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

१०३

भ्रातृहृद्देन सम्पाती सकृसा व्यथितोऽभवत् ।
 तांश्च प्रायमुपाविष्टांस्तदा गिरिवरे स्थितः ॥ २० ॥
 अब्रवीद्वचनं गृध्रस्तीक्ष्णातुण्डो दुरासदः ।
 जटायुषं को वदति प्राणैरिष्टतरं मम ॥ २१ ॥
 तदिच्छेयमहं श्रोतुं विनाशं वानरर्षभाः ।
 भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासिनः ॥ २२ ॥
 कथं जटायुर्निकृतः कश्च रामो जटायुषः ।
 कथमासीज्जनस्थाने मुहुं रक्तसगृध्रयोः ॥ २३ ॥
 पूर्वज्ञोऽहं जटायुर्मे यवीथान् हरिपुङ्गवाः ।
 कृतः केन कथं कुत्र कस्माद्वा प्रायमास्यते ॥ २४ ॥
 यवीयसो गुणाढ्यस्य श्लाघनीयस्य विक्रमेः ।
 नामधेयमिदं भ्रातुश्चिरादग्रा मया श्रुतं ॥ २५ ॥
 तस्येष्टस्य मम भ्रातुः सखा दशरथो नृपः ।
 यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च सद्गुणैः ॥ २६ ॥
 वनं प्रविष्टः स कथं सीतया सकृ भार्यया ।
 पृष्ठतोऽनुगतो धात्रा लक्ष्मणेन च वीर्यवान् ॥ २७ ॥
 कथं चापि कृता सीता केन वा हरिपुङ्गवाः ।
 केन ■ कारणेनैतत् सर्वमाख्यातुमर्हथ ॥ २८ ॥
 सूर्याशुदग्धपक्षोऽहं न समर्थो विसर्पणे ।
 इच्छेयमस्माद्रिष्यग्राद्वद्विरवतारणं ॥ २९ ॥

शोकाकृष्टस्वर्मपि श्रुत्वा ते कुरियूषयाः ।
 श्रद्धुर्नैव तद्वाक्यं कर्मणा तेन शङ्किताः ॥ १ ॥
 ते तु प्रायमुपाविष्टाश्चित्तयत्नोऽवनीमुखाः ।
 चक्रुर्बुद्धिमयं पापः सर्वान् नो भक्षयिष्यति ॥ २ ॥
 सर्वथा प्रायमासीनान् यदि नो भक्षयिष्यति ।
 कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः ॥ ३ ॥
 एतां बुद्धिं तदा कृत्वा सर्वे वानरपुङ्गवाः ।
 ततोऽवतारयामासुर्गिरिशृङ्गात् खगोत्तमं ॥ ४ ॥
 अवतार्य ततश्चेनमङ्गदो वाक्वमब्रवीत् ।
 प्राग् अभूवर्त्तराज्ञो वै वानरेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ५ ॥
 ममार्यकः पक्षिष्वर् धार्मिकः श्रुचिरात्मवान् ।
 तस्यात्मज्ञौ मह्मात्मानौ बलवन्तौ अभूवतुः ॥ ६ ॥
 बाली च कुरिशार्ङ्गलः सुग्रीवश्च परंतपः ।
 लोके विभुक्तकर्माणौ राजा चासीत् पिता मम ॥ ७ ॥
 राजा सर्वस्य लोकस्य क्षत्रियाणां महारथः ।
 रामो दशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकं वनं ॥ ८ ॥
 लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चापि भार्यया ।
 पितुर्निर्देशान्निष्क्रान्तो धर्मपन्थानमास्थितः ॥ ९ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

१०५

ब्राह्मणद्वेषिणा नित्यं सर्वपापातिसिद्धिना ।
 तस्य भार्या जनस्थानाद्वावणेन कृता हस्तात् ॥ १० ॥
 रामस्य च पितुर्मित्रं जटायुर्नाम धार्मिकः ।
 ददर्श नीयमानां तां राज्ञस्तेन च मैथिलीं ॥ ११ ॥
 रावणं विरथं कृत्वा मोचयित्वा च मैथिलीं ।
 परिभ्रासश्च वृद्धश्च रावणेन ततो कृतः ॥ १२ ॥
 एवं गृध्रो कृतस्तेन रावणेन बलीयसा ।
 मित्रार्थमभिसंतप्तः परं पौरुषमास्थितः ॥ १३ ॥
 सत्कृतश्चापि रामेण गतः स्वर्गं न संशयः ।
 एवं रामप्रयुक्ताः स्मो मार्गमाणास्ततस्ततः ॥ १४ ॥
 वेदेही नाधिगच्छामो निशि सूर्यप्रभामिव ।
 एवमिद्व्याकुलायस्य वसतः कानने प्रियां ॥ १५ ॥
 जहृर रावणो भार्या कृत्वा गृध्रं जटायुषं ।
 तव भ्रातृनिरुत्तारं रामभार्यापकारिणं ॥ १६ ॥
 निरुन्युः कपयः शीघ्रं ज्ञानीयुर्यदि यत्र सः ।
 ततो मम पितृव्येण सुग्रीवेण महात्मना ॥ १७ ॥
 चकार राघवः सख्यमबधीत् पितरं मे ।
 मम पित्रा विरुद्धं तु सुग्रीवं सचिवैः सह ॥ १८ ॥
 निरुत्थ बालिनं रामस्ततस्तमभिषिक्तवान् ।
 स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानराधिपः ॥ १९ ॥

राजा धानरमुख्यानां येन प्रस्थापिता वयं ।
 ते वयं दण्डकारण्यं विचिन्त्य सुसमाहिताः ॥ २० ॥
 अविज्ञानात् प्रविष्टाः ॥ धरण्यां विकृतं विलं ।
 ॥ मायाविकृतं विलं तच्च विचिन्वतां ॥ २१ ॥
 व्यतीतस्तत्र नो मासो राज्ञा यः समयः कृतः ।
 तेन स्म कपिराजेन प्रेषिताः सर्वतो दिशं ॥ २२ ॥
 कृतां संस्थामतिक्रम्य भयेन प्रापमास्महे ।
 अस्मदग्रेः शरिस्त्वं कुरु कार्यं पथेप्सितं ॥ २३ ॥
 सुग्रीवे हि भृशं क्रुद्धे राघवे लक्ष्मणे तथा ।
 गतानामपि सर्वेषां नास्ति किञ्चन जीवितं ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे सम्यातिदर्शनं

॥ षट्षष्टाशः सर्गः ॥ अद्भुतवाक्यं
 नाम सप्तषष्टाशः सर्गः ॥

LVIII.

इत्युक्तः करुणं वाक्पथं वानरेस्त्यक्तलीयितेः ।
 सवाण्यं वानरान् गृध्रः प्रत्युवाच मरुतामतिः ॥ १ ॥
 यवीयान् मम स भ्राता जटायुर्नाम वानराः ।
यमाख्यात कृतं संख्ये रावणेन दुरात्मना ॥ २ ॥
 वृद्धभावादपकृतं अवश्यात् तस्य मर्षये ।
 न हि मे शक्तिरस्यास्ति भ्रातुर्बधविचारणे ॥ ३ ॥
 पुरा वृत्रबधे वृत्ते स चाहं च जयैषिणी ।
 तरुणौ बलवन्तौ च सत्कर्षाद्गगनप्लुती ॥ ४ ॥
 उदयाडुदितं दीप्तं ज्वालाप्रिण्डसमप्रभं ।
 आदित्यमनुसंयातौ ज्वलन्तं रश्मिमालिनं ॥ ५ ॥
 अहं चैव जटायुश्च जवेनोत्पतितौ भृशं ।
 मर्धं प्राप्ते ततः सूर्ये जटायुः सोऽवसीदत ॥ ६ ॥
 तमहं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिरर्दितं ।
 पक्षाभ्यां हृदयां चक्रे स्नेहात् परमविह्वलः ॥ ७ ॥
 निर्दग्धपक्षः पतितः पर्वतेऽस्मिन् पराजितः ।
 अस्मिन् विन्ध्ये न तु भ्रातुः प्रवृत्तिमुपलक्षये ॥ ८ ॥
 सुदीर्घस्याथ कालस्य प्रवृत्तिः कथिता हि नः ।
 अब्रवीत् पुनरेवेदं वाण्यसंदिग्धया गिरा ॥ ९ ॥

न भयं कपिवीराणां विद्यते मत्सकाशतः ।
 भ्रातुर्जटाघुषो मृत्युं श्रुत्वा शोकेन विह्वलः ॥ १० ॥
 पुष्पान् समुपसर्पामि प्रवृत्त्यर्थं यक्षीयसः ।
 तदेतदुपलब्धं मे तस्य वीरस्य नेधनं ॥ ११ ॥
 एवमुक्तो जटाघोस्तु भ्रात्रा तत्त्वार्थदर्शिना ।
 युवराजोऽङ्गदो भूयः प्रोवाच वचनं हरिः ॥ १२ ॥
 जटाघुषः प्रियभ्रातुः श्रुतं ते ब्रुवतो मम ।
 यदि ज्ञानासि भवनं रक्तसः ॥ १३ ॥
 अदीर्घदर्शिनं रौद्रं रावणं रक्तसाधमं ।
 इक्ष्वाभ्यासे विद्वरे वा यदि ज्ञानासि शंस नः ॥ १४ ॥
 ततोऽब्रवीन्मरुतेजाः सम्पातो गृध्रसत्तमः ।
 आत्मानुत्तपं वचनं वानरान् संप्रकर्षयन् ॥ १५ ॥
 निर्दग्धपक्षो वृद्धोऽहं गतवीर्यश्च वानराः ।
 वाञ्छात्रिण तु रामस्य करिष्ये कार्यमुत्तमं ॥ १६ ॥
 ज्ञानामि गरुडाज्जातो विज्ज्ञोस्त्रीन् विक्रमानपि ।
 महासुरविमर्दं च अमृतस्य च मन्थनं ॥ १७ ॥
 रामस्य यदिदं कृत्यं कृत्यं तत् परमं मम ।
 जरया तु कृतं तेजः शिथिला मम ॥ १८ ॥
 तरुणी द्वयसंपन्ना वराभरणभूषिता ।
 ह्रियमाणा मया दृष्टा रावणेन दुरात्मना ॥ १९ ॥

क्रोशन्ती राम रामेति करुणं लक्ष्मणेति च ।
 भूषणान्यपविध्यन्ती गात्राणि च विधुन्वती ॥ २० ॥
 सूर्यप्रभेव शैलाग्रे तस्याः कौषेयमुत्तमं ।
 असितं रक्तसे भ्राति महामेघे ■■■ तडित् ॥ २१ ॥
 अहं तु सीतां तां मन्ये रामस्य परिकीर्तनात् ।
 भूयन्तां चापि वक्ष्यामि नित्यं नस्य रक्तसः ॥ २२ ॥
 पुत्रो विश्रवसः साक्षाद्भाता विश्रवणस्य च ।
 अध्यास्ते नगरीं लङ्कां रावणो रक्तसाधियः ॥ २३ ॥
 इतो द्वीपः समुद्रस्य समये शतयोजने ।
 तस्मिन् लङ्का पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ २४ ॥
 तस्यां वसति वैदेही दीना कौषेयवासिनी ।
 रावणान्तःपुरे रुद्धा रक्तसीभिः सुरक्षिता ॥ २५ ॥
 ■■■ सुतां राज्ञस्तस्यां द्रक्ष्यथ मैथिली ।
 लङ्कायामभिगुप्तायां सागरेण समन्ततः ॥ २६ ॥
 संप्राप्य सागरस्यान्तं मधूर्णं शतयोजनं ।
 विक्रम्य दक्षिणं कूलं ततो द्रक्ष्यथ वानराः ॥ २७ ॥
 ते घूणं तरिताः सर्वे विक्रमध्वं प्रवङ्गमाः ।
 ज्ञानेन खलु पश्यामि दृष्ट्वा प्रत्यागमिष्यथ ॥ २८ ॥
 आम्नः पन्थाः पतङ्गानां ये ■ धान्योपजीविनः ।
 द्वितीयो बलिभोक्तृणां ये च पुष्पफले रताः ॥ २९ ॥

भासास्तृतीयं गच्छन्ति क्रौञ्चाश्च कुररेः सह ।
 श्येनाश्चतुर्थं गच्छन्ति गृध्रा गच्छन्ति पञ्चमं ॥ ३० ॥
 बलवीर्योपपन्नानां वृषयोवनशालिनां ।
 षष्ठो मार्गस्तु कंसानां वैनतेयगतिः परा ॥ ३१ ॥
 वैनतेयाश्च नो जन्म पूर्वेषां वानरर्षभाः ।
 गर्हितं तु कृतं कर्म येन स्मः पिशिताशनाः ॥ ३२ ॥
 इहस्थोऽपि हि पश्यामि रावणं तां च मेथिलीं ।
 अस्माकं क्यतिसौपर्णं दिव्यं चक्षुर्बलं मरुत् ॥ ३३ ॥
 तस्मादाकारलोभेन निसर्गेण च वानराः ।
 आयोजनशतान् सायात् पश्यामो वयमामिषं ॥ ३४ ॥
 अस्माकं विकृता दृष्टिर्निसर्गेण विद्वरतः ।
 विकृता पादमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनां ॥ ३५ ॥
 अपायो दृश्यतां कश्चित्तद्गने त्ववणाम्भसः ।
 अधिगम्य च वेदेहो समृद्धार्थी भविष्यथ ॥ ३६ ॥
 भवद्भिर्नीतिमिच्छामि आत्मानं वरुणालयं ।
 प्रदास्याम्युदकं भ्रातुः स्वर्गतस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥
 ते नीत्वा तु समं देशं तीरे नदनदीपतेः ।
 निर्दग्धपक्षं सम्पातिमधतार्क्ष्यं सागरं ॥ ३८ ॥
 प्रस्थानीय पुनश्चापि प्रत्यारोप्य कृतोदकं ।
 बभूवुर्वीनरा कृष्टाः प्रवृत्तिमुपलभ्य ते ॥ ३९ ॥

LIX.

ततः कृतोदकं स्नातं तं गृध्रं हरियूषयाः ।
 उपविष्टं गिरितटे परिवार्योपतस्थिरे ॥ १ ॥
 ततोऽद्भुतमुपासीनं निशम्य हरिर्भिवृतं ।
 तन्निष्पत्त्ययो कृषात् सम्पातिः पुनरब्रवीत् ॥ २ ॥
 कृत्वा निःशब्दमेकाग्रः शृणुत प्रवर्गर्षभाः ।
 तथ्यं संकीर्तयिष्यामि येन ज्ञानामि मैथिलीं ॥ ३ ॥
 अस्य विन्ध्यस्य शिखरे पुरास्मि पतितो दिवः ।
 दहृदुःखपरीताङ्गो निर्दग्धः सूर्यरश्मिभिः ॥ ४ ॥
 लब्धसंशस्तु षड्रात्रात् सरुजो विह्वलन्निधः ।
 वीक्ष्यमाणो दिशः सर्वा नाभिज्ञानामि तत्त्वतः ॥ ५ ॥
 अथेमान् सागरोद्देशान् नदीः शैलान् वनानि च ।
 सरांसि निर्करांश्चैव पश्यतः स्मृतिराविशत् ॥ ६ ॥
 दृष्टपक्षिगणाकीर्णः कन्दरोदककूपवान् ।
 दक्षिणस्योदधेः कूले विन्ध्योऽयमिति मे मतिः ॥ ७ ॥
 अस्ति ॥ पुण्यः सुरैरपि सुपूजितः ।
 ऋषिर्निशाकरो नाम तस्मिन्नुग्रतया अभूत् ॥ ८ ॥
 अष्टौ वर्षसहस्राणि तेनास्मिन्नुषितं गिरौ ।
 स्वर्गतस्य शतं त्वेकं दे शते वसतो मम ॥ ९ ॥

अवतीर्य ■ शिलायात् कच्छेण विषमाच्छ्वेः ।
 तीक्ष्णादर्भी वसुमती विचरामि सुदुःखितः ॥ १० ॥
 तमृषिं द्रष्टुकामोऽस्मि प्रयत्नं कृतवान् भृशं ।
 जटायुधा मया पूर्वं बभूवोऽभिगतो हि सः ॥ ११ ॥
 श्रम्यासे चाश्रमात् पुण्याद्ववर्षिताः सुगन्धिनः ।
 वृक्षो नापुष्पितः कश्चिदफलो वात्र दृश्यते ॥ १२ ॥
 उत्पत्य चाश्रमद्वारि वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
 द्रष्टुकामः प्रतीक्षे तं भगवत्सं निशाकरं ॥ १३ ॥
 अथ पश्यामि ह्यस्थमृषिं ज्वलिततेजसं ।
 कृताभिषेकं दुर्धर्षमुपावृत्तमुपासिकात् ॥ १४ ॥
 तमृक्षाः सृमरा व्याघ्राः सिंहा नागाः सरीसृपाः ।
 परिवार्यानुगच्छन्ति धातारमिव देहिनः ■ १५ ॥
 संप्राप्तं तमृषिं दृष्ट्वा दिग्भ्यस्ते प्रययुस्ततः ।
 प्रविष्टस्येव भवनं राक्षः सामात्यकं बलं ॥ १६ ॥
 ऋषिर्दृष्ट्वा तु मां तूष्णीं प्रविवेशाश्रमं प्रभुः ।
 ■ मुहूर्त्ताद्विनिष्क्रम्य ततः कार्यं ■ पृष्ठवान् ॥ १७ ॥
 वर्षविवर्णमालोक्य पक्षयोश्च पराजयं ।
 नाभिज्ञानामि पूर्वं त्वां पश्चात् स्मृत्वाहमागतः ॥ १८ ॥
 तव विल्लवतां दृष्ट्वा रोम्भां न ज्ञातवानहं ।
 अग्निदग्धाविमौ पक्षी शरीरं च त्रणावृतं ॥ १९ ॥

गृध्रौ द्वौ दृष्टपूर्वौ मे वायुवेगसमौ ब्रवे ।
 गृध्राणां चैव राजानो भ्रातरौ कालद्रुपिणौ ॥ २० ॥
 तयोर्ल्येष्टश्च सम्पत्नी जगत्पुरनुव्रज्य रु ।
 मानुषं ॥ पश्यौ जगत्तुर्मम ॥ २१ ॥
 तयोस्तुल्यं न पश्यामि द्रुपेण ॥ बलेन च ।
 विजिन्यु च जगत् कृत्स्नं तयोस्तुल्यो ॥ २२ ॥
 कस्ते व्याधिः समुत्पन्नः पक्षयोः पतनं कथं ।
 दण्डो वा पातितः केन तथ्यमिच्छामि वेदितुं ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्धाकाण्डे वार्त्तीयलब्धिर्नाम
 अष्टायञ्चाशः सर्गः — निशाकम्बुनिसंकीर्तनं
 नाम नवयञ्चाशः सर्गः ॥

एवमुक्तास्त्वहं तेन तदा धर्मात्मना वचः ।
 अनुज्ञं संस्मरन् किञ्चिद्वाप्यपूर्णमुखोऽभवं ॥ १ ॥
 धारयित्वाश्रुवेगं तु भ्रातृस्नेहादुपस्थितं ।
 निवेद्यामास तदा मरुर्षिं संरुताञ्जलिः ॥ २ ॥
 भगवन् प्रतिरुद्धत्वाह्वञ्जया चापि नामितः ।
 तद्याकर्तुं न शक्नोमि मुखं व्याप्यो रुणद्धि मे ॥ ३ ॥
 सम्पातिनं मां भगवन् विद्धि दुष्कृतकारिणं ।
 भ्रातरं ज्येष्ठमिष्टस्य वीरस्य ■ जटाघुषः ॥ ४ ॥
 कारणं चाभिधास्यामि येन पलायिमौ मम ।
 निर्दग्धौ च चित्रपौ ■ भगवन् श्रोतुमर्हसि ॥ ५ ॥
 अहं चैव जटाघुषश्च संरुष्टौ दर्पमोहितौ ।
 वीर्यादुत्पतिती वेगाज्जिज्ञासन्तौ परां गतिं ॥ ६ ॥
 विन्ध्यस्याग्रे पणं कृत्वा मुनीनामग्रतः पुरा ।
 पणेषु राज्यमुद्दिश्य कालस्य वशमागती ॥ ७ ॥
 रविरद्यानुयातव्यो यावदस्तमथोदयं ।
 ■ वायुपथं प्राप्य पश्याथः पृथिवीतले ॥ ८ ॥
 रथचक्रप्रमाणानि नगराणि क्वचित् क्वचित् ।
 क्वचिद्वादित्रनिर्घोषान् ब्रह्मघोषान् क्वचित् क्वचित् ॥ ९ ॥

तथैवाप्सरसो बह्वीः पश्यावो मृष्टकुण्डलाः ।
 जिज्ञासन्तावुभौ वीर्यमन्योन्यस्यान्तरेषिणौ ॥ १० ॥
 तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यपथमास्थितौ ।
 आवमालोकयन्तौ तु वेगमुत्तममागतौ ॥ ११ ॥
 पृथिवी च तदा मन्ये नवशादलशोभिता ।
 उत्पलैरिव संहन्ना दृश्यते ■ शिलोच्चयेः ॥ १२ ॥
 आपगाश्च प्रदृश्यन्ते लाङ्गलस्य प्रतिर्यथा ।
 हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्चाप्यर्णवावृताः ॥ १३ ॥
 भूतले संप्रकाशन्ते नागा इव शिलातले ।
 तीव्रः खेदश्च दारुश्च तदा ग्रानिश्च या परा ॥ १४ ॥
 समाविवेश मोरुश्च भयं चासीत् तदावयोः ।
 दिग्म विज्ञायते पूर्वा न कौवेरी न पश्चिमा ॥ १५ ॥
 न याम्या नापि विदिशः काश्चिदर्कप्रतापिताः ।
 युगान्तनियते काले पावकेन यथा भवेत् ॥ १६ ॥
 अग्निराशिरिवाकाशे भास्करः सर्वलोहितः ।
 अप्रमेयवपुस्तस्य नातिव्यक्तं प्रकाशते ॥ १७ ॥
 यत्नेन मरुता व्योम्नि मया समवलोकितः ।
 तुल्यः पृथ्वीप्रमाणेन भास्करः प्रतिभाति मे ॥ १८ ॥
 जटायुर्ममनादृत्य पपातावाखुण्ठस्तदा ।
 तं दृष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं मुक्तवानहं ॥ १९ ॥

पक्षाभ्यां च ■■■ मृतो ब्रह्मर्षिर्न व्यदक्षत ।
 यसाहं भृशनिर्दग्धोऽपतं वायुपवाह्यतः ॥ २० ॥
 अहं तु पतितो विन्ध्ये दग्धपक्षो ब्रह्मकृतः ।
 अश्रौणं पतितं चाहं ब्रह्मस्थाने ब्रह्मर्षिं ॥ २१ ॥
 पुण्यानामवशेषेण ■■■ नास्मि सागरे ।
 आकाशे वा मृतो नास्मि विषमे वा शिलोच्चये ॥ २२ ॥
 राज्येन रीनो ■■■ च पक्षाभ्यां विक्रमेण च ।
 सर्वथा मर्तुमिच्छामि पतिष्यामि मरेस्तदात् ॥ २३ ॥
 को हि मे जीवितेनार्थो विपक्षस्यास्य पक्षिणः ।
 परैः संचरमाणास्य काष्ठलोष्टसधर्मिणः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे सम्यातिवाक्यं
 नाम षष्ठितमः सर्गः ॥

LXI.

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं प्ररुदन् दुःखितो भृशं ।
 असृजं नेत्रजं वारि गिरिः प्रस्रवणादिव ॥ १ ॥
 मां तु वाण्यमुखं दृष्ट्वा मरुर्षिः करुणान्वितः ।
 अथ ध्यात्वा मुहूर्त्तं मां भगवानिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
 पत्नी तु ते पक्षिपते पुनरन्यौ भविष्यतः ।
 चक्षुषी प्राणबुद्धिश्च विक्रमश्च बलं ॥ ते ॥ ३ ॥
 पुराणो तु मरुत् कृत्यं तया कार्यं श्रुतं ॥ ४ ॥
 दृष्टं मे तपसा चैव सत्यमेतन्निबोध मे ॥ ५ ॥
 राज्ञा दशरथो नाम कश्चिदिह्वाकुनन्दनः ।
 पुत्रो मरुतेजा रामो नाम भविष्यति ॥ ६ ॥
 अरण्यं भार्यया सार्द्धं शत्रा चैव गमिष्यति ।
 कस्मिंश्चिदर्धे पित्रा स नियुक्तः सत्यविक्रमः ॥ ७ ॥
 वै रावणो भार्यामपहरिष्यति ।
 राजसेन्द्री जनस्थानादबध्यः सुरदानवेः ॥ ८ ॥
 प्रतोभ्यमाना सा कामिर्वरेस्तेस्तेश्च मेधिली ।
 सती दुःखमग्रा न भोज्यति ॥ ९ ॥
 वरमन्नं च वेदेष्टा दाम्यति वासवः ।
 पदन्नममृतप्रस्थं सुराणामपि दुर्लभं ॥ १० ॥

एवं कालात्ययस्तात इति कालविदां वर ।
 एतमर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत् ॥५०॥
 एतच्छ्रुत्वा न मे काचिद्बुद्धिरासीत् पराक्रमे ।
 अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किञ्चित् समाचरेत् ॥५१॥
 यत् तु शक्यं ■■■ कर्तुमपि षड्गुणवर्तिना ।
 वाञ्छात्रेण समर्थोऽहं साक्षाद्ये वानरर्षभाः ■ ५२ ॥
 श्रूयतां चाभिधास्यामि भवतां पौरुषाभयं ।
 ■■ दाशरथेर्दुःखं मम तन्नास्ति संशयः ॥ ५३ ॥
 भवन्तो हि मतिश्रेष्ठा मतिमन्तो यशस्विनः ।
 सक्विताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः ॥ ५४ ॥
 रामलक्ष्मणवाणाश्च निशिताः कङ्कपत्रिणः ।
 त्रयाणामपि लोकानां समर्थास्त्राणनियुक्ते ॥ ५५ ॥
 कामं खलु दशवीवस्तेजोबलसमन्वितः ।
 भवतां तु समयाणां न किञ्चित् कर्म दुष्करं ॥ ५६ ॥
 तदलं कालरुन्या तु क्रियतां बुद्धिनिश्चयः ।
 न हि कर्मसु सज्जसे बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ॥ ५७ ॥
 न ह्रीदमनुव्रपं वो भूमौ प्रायोपवेशनं ।
 सद्यविक्रममाभ्यीर्य बलपीवनशालिनां ॥ ५८ ॥
 उत्तिष्ठधं न युक्तं हि त्यक्तं कार्यममुष्ठितं ।
 कृते पुरुषकारे हि मरणं नाभिवाधते ॥ ५९ ॥

LXII.

एवं कथयतस्तस्य सम्पातेः सुमहात्मनः ।

■ जाम्बवान् वीरस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १ ॥

सर्वं साधु सुयुक्तं च भवामर्षं प्रभाषते ।

वृद्धभावानुवृपं च हितं रघुकुलस्य च ॥ २ ॥

अस्माकं तु विचिन्नेयं कथं सागरलङ्घनं ।

भवेदिति महाप्राज्ञ तेन स्मो व्याकुलीकृताः ■ ३ ॥

तत्र नो गतिसाहाय्यं भवान् वै दातुमर्हति ।

परं पारं समुद्रस्य ■ नो गमनं भवेत् ॥ ४ ॥

तमेवं भाषमाणं तु युक्तमित्यङ्गदोऽब्रवीत् ।

अथाङ्गदमुवाचेदं सम्पाती मधुरं वचः ॥ ५ ॥

न मे राशारथेः स्नेहादकार्पमिह विद्महे ।

किं करिष्याम्यशक्तस्तु प्रवने प्रवतां वर ॥ ६ ॥

तदैव हि दुरात्मासौ रावणः स्पर्धितो ■ ।

यदि पक्षी न दग्धी मे भवेतां सूर्यतेजसा ॥ ७ ॥

मामासाद्य हि संक्रुद्धं समरे राजसाधमः ।

न ज्ञेवेदिति बुद्धिर्मे तच्चमेतद्विमीते ॥ ८ ॥

सोऽहं वृद्धः कपिश्रेष्ठ न च ■ पराक्रमे ।

लङ्कां नेतुं न शक्नोमि स्वयं त्वां प्रवगेश्वर ■ ९ ॥

असौ ममात्मजः श्रीमान् सुपार्श्वी नामधेयतः ।
 एष नेतुं समर्थस्त्वां लङ्कां रावणपालितां ॥ १० ॥
 इत्युक्त्वा पतगेन्द्रस्तु स्वं पुत्रं मनसास्मरत् ।
 प्रादुर्भूत तत्र मारुतः सुमहाद्भुतः ॥ ११ ॥
 पक्षक्षेपपरिल्लिष्टाः सुपार्श्वेऽभ्युपयास्यति ।
 सपुण्याङ्गुरशाखाया नृत्यन्तीव गिरिर्दुमाः ॥ १२ ॥
 ततः प्रमाणाभ्यधिको मृध्रपुत्रो मरुाबलः ।
 मरुापर्वतसंकाशो वानरानभ्यवर्तत ॥ १३ ॥
 ततः सम्पातिपुत्रस्तु सुपार्श्वः सकृसागतः ।
 पितरं वाक्यमाहूतस्तात किं वक्तुं ॥ १४ ॥
 पुत्रस्य सम्पातिः कथयामास विस्तरं ।
 कथयित्वा च गमनं लङ्कां प्रत्यभ्यचोदयत् ॥ १५ ॥
 एवमर्थं पितुः श्रुत्वा सुपार्श्वोऽङ्गदमब्रवीत् ।
 त्यज्यतां मनसश्चिन्ता तारयिष्ये मरुाण्विं ॥ १६ ॥
 बलं प्रमाणं शक्तिश्च परैरनुपमं मम ।
 वेगस्तेजः मय्येव ध्रुवमक्षयं ॥ १७ ॥
 शिखरात् तु महेन्द्रस्य पर्वतस्य प्रवङ्गमाः ।
 सविंशे योजनशते सा लङ्का यत्र रावणः ॥ १८ ॥
 क्षिप्रमारोह मे पृष्ठं शीघ्रगोऽहं मरुाबलः ।
 अहं त्वां प्रापयिष्यामि परं पारं मरुोदधेः ॥ १९ ॥

अथोवाच मरुतेजा गृधराजमिदं वचः ।
 अद्भुतो वदतां श्रेष्ठो मधुरं वाक्यमुत्तमं ॥ २० ॥
 सदृशं चानुष्टुपं च वचनं भाषते भवान् ।
 कृतमेतावदस्माकं यत् प्रवृत्तिर्निवेदिता ॥ २१ ॥
 दिव्यविक्रमसंपन्ना अक्षयः सन्ति धानराः ।
 उत्पाद्य तु महेन्द्रं ये गृध्र गच्छेयुस्त्वरं ॥ २२ ॥
 विश्रम त्वं मरुतबुद्धे सकृ पित्रा परंतप ।
 कृता हि गमने बुद्धिर्मया रावणदर्शने ॥ २३ ॥
 ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिसंरुष्टमानसाः ।
 बभूवुर्हरिशार्दूला विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ॥ २४ ॥

अथ पवनसमानविक्रमाः

प्रथमपुङ्गवाः परिपूर्णमानसाः ।

प्रियवचनशतानुवादिनो

रुरितनयाः ■ च जाम्बवान् बभूवुः ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे किष्किन्ध्याकाण्डे धानराश्चासनं नाम

एकषष्टितमः सर्गः — सुपार्श्वगमनं

नाम द्वाषष्टितमः सर्गः ॥

एवं कथयतस्तस्य पतंगस्य मरुतात्मनः ।
 उपेततुस्तदा पत्नी समक्षं वमचारिणां ॥ १ ॥
 स दृष्ट्वा स्वां तनुं पत्नीरुद्धतेश्च तन्मुखदेः ।
 प्रकर्षमतुलं लेभे सपुत्रः ॥ मरुतावतः ॥ २ ॥
 युवराजोऽद्भुतश्चैव शम्भवांश्चर्जपार्थिवः ।
 नलो नीलो गयो मेन्दो द्विविदो गवयस्तथा ॥ ३ ॥
 तारो गवाक्षः कुमुदः शरभः पनसो कुरिः ।
 कनूनान् ऋष्यनश्वेव परं कर्षमुपागमन् ॥ ४ ॥
 उचुश्च राममाकात्म्यं मरुतावीर्यं च लक्ष्मणं ।
 ययोः प्रभावात् सम्यातिरपक्षः पक्षवानभूत् ॥ ५ ॥
 अशरीरा ततो वाणी दिव्या प्रादुरभूत् तदा ।
 एवमेतद्वरिश्चेष्टाः प्रभाषधं ॥ ६ ॥
 ततः प्रकृष्टः सम्याती वानरानिदमब्रवीत् ।
 कर्षविस्तीर्णया वाचा स्वरसंपत्प्रसक्तया ॥ ७ ॥
 निशाकरस्य विप्रर्षेः प्रभावात् सुमरुतात्मनः ।
 समुत्थिताविनौ पत्नी सर्वे पश्यन्तु वानराः ॥ ८ ॥
 इत्युक्त्वा वानरान् सर्वान् सम्याती खरेश्वरः ।
 उत्पपात गिरेः शृङ्गाज्जिज्ञासन्नात्मनो गतिं ॥ ९ ॥

ततस्तु वानराः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
 पर्वतायमवैक्षत् सम्पत्तिगमनं मरुत् ॥ १० ॥
 शिखरस्थस्तु सम्पत्ती पुनस्तानिदमब्रवीत् ।
 कूर्ष्विस्तीर्णया वाचा स्वरसंपत्प्रयुक्तया ॥ ११ ॥
 निशाकरस्य तस्यर्षेः सर्वे पश्यन् वानराः ।
 सम्यक् तप्तस्य तपसः प्रभाषमिमनीदृशं ॥ १२ ॥
 आदित्यरश्मिनिर्दग्धौ पक्षावगमनक्षमौ ।
 संवृत्तौ तत्प्रभावेन क्षणेन गमनक्षमौ ॥ १३ ॥
 गौवने वर्तमानस्य ममासीद्यः पराक्रमः ।
 तमेवाग्राधिगच्छामि बलं पौराणमात्मनः ॥ १४ ॥
 सर्वथा क्रियतां यत्नः सीतामधिगमिष्यथ ।
 पक्षलग्नो ममायं धः प्रत्यक्षं संनिदर्शितः ॥ १५ ॥
 क्रोशमात्रमितो गत्वा दक्षिणस्योत्तरं गिरिं ।
 शतयोन्ननविस्तीर्णं लङ्घयित्वा मरुदधिं ॥ १६ ॥
 तत्र त्रिकूटशिखरे रक्षितां रावणेन यां ।
 लङ्कां द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा निहृता यत्र मेघिली ॥ १७ ॥
 रक्ष्यमाणा सुबोराभी राक्षसीभिः समस्ततः ।
 निर्भर्त्स्यमाना बहुशस्तस्य रौद्रस्य शासनात् ॥ १८ ॥
 कृतार्थाश्च प्रतीताश्च दृष्ट्वा सीतां तपस्विनीं ।
 धर्षयित्वा पुरीं लङ्कां पुनरेष्यथ वानराः ॥ १९ ॥

न खल्वस्ति बलं किञ्चिन्मम क्षातुमनागतं ।
 अनुभावात् तु ज्ञानानि मरुर्षेर्भावितात्मनः ॥ २० ॥
 हिमवत्तं गमिष्यामि शङ्करश्चश्रुरं गिरिं ।
 यत्र मे दयिता भार्या तनयाश्च कृतालयाः ॥ २१ ॥
 विशालशिखरः प्रांशुर्मलयस्याविद्वरतः ।
 वानरा मम्यतामेष दक्षिणस्योत्तरो गिरिः ॥ २२ ॥
 यः शक्तो पोषनशतं निरालम्बमपथितं ।
 क्रमितुं वानरः शूरः सर्वैः स विनियुज्यतां ॥ २३ ॥
 एवमुक्ता तु सम्पाती तानामक्ष्य प्रवद्वमान् ।
 जगामाकाशमाविश्य सुपर्ण इव वेगितः ॥ २४ ॥
 प्रोडुनिं तु खगं दृष्ट्वा प्रकृष्टान् वानरर्षभान् ।
 इदं कृष्टतमो भूत्वा बालिपुत्रोऽद्भुतोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥
 दत्वा प्रवृत्तिं वैदेक्ष्या जीवयित्वा च वानरान् ।
 गतः स्वं नित्यं पक्षी सम्पाती कृष्टमानसः ॥ २६ ॥
 तदागच्छत गच्छाम दक्षिणस्योत्तरं गिरिं ।
 तत्रस्थास्तिष्ठयिष्यामो लङ्घनं वै मरुदधेः ॥ २७ ॥

ततस्तथेति प्रवदत्तमद्भुतं

प्रकर्षयुक्ता अवदन् मरुदधेः ।

स चान्वितो क्षातिबलेन सत्तरो

जगाम तं गृध्रनिवेदितं गिरिं ॥ २८ ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं

१२१

■ पवनसमानविक्रमाः

प्रवङ्गमाः परिपूर्णमानसाः ।

वस्तिमभिस्तां दिशं ययुस्ते

कृतमन्तयः पितृराज्रक्षिता ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे मरुर्षिवाल्मीकीयि आदिकाव्ये

चतुर्विंशतिसारुह्यां संस्लितायाम्

किष्किन्ध्याकाण्डे सम्पातिपक्षोद्गमनं नाम

त्रिषष्टितमः सर्गः ॥

किष्किन्ध्याकाण्डं समाप्तं ॥

सुन्दरकाण्डं

अथ
श्रीरामायणे वाल्मीकीये
सुन्दरकाण्डं

I.

आख्याति गृधराग्निन समुत्पत्य प्रवङ्गमाः ।
सहिताः प्रीतिसंकुष्टाः सिन्धुनादं विनेदिरे ॥ १ ॥
ते तु गत्वा समुद्रस्य दक्षिणस्योत्तरं गिरिं ।
समुद्रं ददृशुर्भीमं तिमिनक्रसमाकुलं ॥ २ ॥
तं समुद्रं समालोक्य वानरा भीमविक्रमाः ।
सर्वलोकस्य भूतः प्रतिविम्बमिवाणवं ॥ ३ ॥
सस्त्रैर्महद्भिर्विकृतैः क्रीडद्विर्बहुभिर्जले ।
व्यादितास्त्रैर्महाकायैर्बृहन्निभिश्च समावृतं ॥ ४ ॥
प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडन्तमिव कुत्रचित् ।
व्याचित् पर्वतमात्रेश्च जलराशिभिरुच्छितैः ॥ ५ ॥
संकुलं दानवेन्द्रेश्च पातालस्तलवासिभिः ।
लोमहर्षणमज्जोभ्यं दृष्ट्वा ते सागरं तदा ॥ ६ ॥

दक्षिणस्य समुद्रस्य तीरमुत्तरमागताः ।
 संनिवेशं ततश्चक्रुः सर्वे ते हरियूथपाः ॥ ७ ॥
 आकाशमिव निष्पारं दृष्ट्वा ते सागरं ततः ।
 निषेदुः कपयः केचित् केचिज्जहृषिरे मुदा ॥ ८ ॥
 विषमवदनान् दृष्ट्वा ■■■ कांश्चित् प्रवङ्गमान् ।
 आश्वासनार्थं तेजस्वी तारेयो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥
 अनुमाम्य हरीन् वृद्धानितराननुशास्य च ।
 उवाच मा पुनर्भेष्ट कृतकृत्या दृढं वयं ॥ १० ॥
 निशां तावदिमां सर्वे वसन्तु विगतज्वराः ।
 श्वः प्रभाते करिष्यामो यन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ ११ ॥
 ■■■ रात्र्यां व्यतीतायामङ्गदो हरियूथपः ।
 सह तेर्वानरैः सर्वैर्निषसाद् गिरेस्तटे ॥ १२ ॥
 सा वानराणां धत्तिनी परिवार्याङ्गदं वभौ ।
 वासवं परिवार्येव वाल्मिनी मरुतां ■■■ ॥ १३ ॥
 कोऽन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तः स्तम्भयितुं भवेत् ।
 अङ्गदाद्विद्वान्मेन्द्रादन्यतो वा हनूमतः ॥ १४ ॥
 तान् विषादेन मरुता सहसाभिपरिभुतान् ।
 बालिपुत्रोऽङ्गदो धीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥
 न विषादं मरुतावीर्याः कर्तुमर्ह्य वानराः ।
 विषमो हि जनः शक्तो न भवत्यर्धसाधकः ॥ १६ ॥

यो विषादं प्रसक्तो विषमे समुपस्थिते ।
 तेजसा तस्य युक्तस्य पुरुषार्थो न रिच्यते ॥ १७ ॥
 ■ विषादे मनः कार्यं विषादो विषमुत्तमं ।
 मारयत्यकृतप्रज्ञं बालं क्रुद्ध इवोरगः ॥ १८ ॥
 को योजनशतं साग्रं लङ्घयेत् प्रवङ्गमाः ।
 क इमान् वानरान् सर्वान् मोक्षयेद्धवन्धनात् ॥ १९ ॥
 वासवस्य सवञ्चस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ।
 विक्रम्य सकृसा कृस्तादमृतं स इहानयेत् ॥ २० ॥
 चन्द्रादपि कुरेह्यस्मीं तेजो वा रविमण्डलात् ।
 लङ्कामितो विक्रमेण गच्छेद्य इति मे मतिः ॥ २१ ॥
 विक्रम्य य इतो लङ्कां ■ तु पुनराव्रजेत् ।
 बुद्धा बुद्धा समाख्यातु यस्य या परमा गतिः ॥ २२ ॥
 यस्य प्रसादात् पुत्राञ्च दाराञ्चैव धनानि च ।
 इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयं ॥ २३ ॥
 ■ प्रसादाद्रामं च लक्ष्मणं च महाबलं ।
 अभिगच्छेम संकृष्टाः सुग्रीवं च कपीश्वरं ॥ २४ ॥
 यदि कश्चित् समर्थो वः सागरप्रवने हरिः ।
 स ददातु जनस्यास्य पुण्यामभयदक्षिणां ॥ २५ ॥
 अङ्गदस्य वधः श्रुत्वा न किञ्चित् कश्चिदब्रवीत् ।
 तिमिताश्चोभयन् सर्वे तत्र ते हरियूथपाः ॥ २६ ॥

अथ तांस्तिमितान् दृष्ट्वा स्विप्नगात्राम् व्यवस्थितान् ।

अद्भुतो हरिशर्दूलः पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥

वानराः क इदानीं वो लङ्घयिष्यति सागरं ।

कः करिष्यति रामस्य नृपस्य प्रियमुत्तमं ॥ २८ ॥

क इमान् वानरान् सर्वान् प्राणसंशयमागतान् ।

मोक्षयिष्यति सुग्रीवात् क्रुद्धान्मृत्युमुखादिव ॥ २९ ॥

कः करिष्यति सुग्रीवं सत्यसन्धमसंशयं ।

कः करिष्यति रामस्य प्रियमात्यस्तिकं हरिः ॥ ३० ॥

सर्वे हि ध्रुवतां श्रेष्ठाः सर्वे विद्युतपौरुषाः ।

उपदेशे च विख्याताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः ॥ ३१ ॥

न हि नो गमने भङ्गः कदाचित् कस्यचित् क्वचित् ।

सर्वे भवन्तो विख्याता गर्हानिलरंकुसः ॥ ३२ ॥

यदि कश्चित् समर्थो धः सागरप्रवने हरिः ।

स ब्रवीतु हरिश्चेष्टो वीर्यमूर्जितमात्मनः ॥ ३३ ॥

दृष्टपूर्वोऽपि वा लोके श्रुतपूर्वोऽपि वा क्वचित् ।

को वः किम्वा प्रक्रमते हरिश्चेष्टो महाबलः ॥ ३४ ॥

दृष्ट्वा वीर्यमहं ■■■ भवद्भिः सहितस्त्वरन् ।

कृतकृत्यो भविष्यामि ध्रुवं प्रवगसत्तमाः ॥ ३५ ॥

तद्धूत वरिताः सर्वे ■■■ परमा गतिः ।

अथाद्भुतवचः श्रुत्वा कृष्टाः शास्त्रामृगवर्माः ॥ ३६ ॥

कृताञ्जलिपुटास्तत्र वाक्वचमद्भुतम् ।
 सेनामध्यात् समुत्पन्न्य कर्षयन्तः प्रवङ्गमान् ॥ १७ ॥
 मयो गवाक्षो शरभो मन्धमादनः ।
 मेन्दश्च द्विविदश्चैव हनूमान् ताम्बवान् नलः ॥ १८ ॥
 नीलस्तारश्च रम्भश्च ऋषभः ।
 सानुप्रस्थोऽथ पनसस्तथा दधिमुखो हरिः ॥ १९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा मरुद्वाक्यमद्भुतेन समीरितं ।
 वक्तुकामा मरुतात्मानस्तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २० ॥
 मयः पूर्वमुवाचेदं गमिष्ये दशयोजनं ।
 गवाक्षो योजनान्यारु गमिष्ये विंशतिं परं ॥ २१ ॥
 अन्नवीर्यवयः श्रीमांस्तस्यां वानरसंसदि ।
 यामि त्रिंशतमेकाङ्का योजनानीति वीर्यवान् ॥ २२ ॥
 अथाद्रिशिखराकारो विक्रमेऽप्रतिमो हरिः ।
 शरभः सुमरुतेजाः प्रत्युवाचेदमद्भुतं ॥ २३ ॥
 चत्वारिंशतमेकाङ्का योजनानि व्रजाम्यहं ।
 ततो हेमोत्थमः श्रीमानन्नवीर्यमन्धमादनः ॥ २४ ॥
 सुखं योजनपञ्चाशत् क्रमेण वानरर्षभाः ।
 ततस्तु हिमवत्प्रायो मेन्दो वाक्वचमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 योजनानामहं षष्टिमुपक्रमितुमुत्सहे ।
 द्विविदस्तु मरुतेजाः प्रत्युवाचेदमद्भुतं ॥ २६ ॥

गमिष्यामि ■ सदेहः सप्ततिं योजनान्यहं ।
 अग्निपुत्रस्ततो धीमान् नीलो वचनमब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 अशीतिं वै गमिष्यामि योजनानां प्रवङ्गमाः ।
 तष्टुः पुत्रो नलः श्रीमानब्रवीद्हरिपुङ्गवः ॥ ४८ ॥
 गच्छेयं नवतिं पूणी योजनानीति कृष्टवत् ।
 तारोऽब्रवीत् ततस्तत्र महाबलपराक्रमः ॥ ४९ ॥
 नवतिं योजने द्वे च गमिष्यामीति वीर्यवान् ।
 ततः सागरगम्भीरो वानरः पवनो ज्ञये ॥ ५० ॥
 मन्दरस्य प्रमाणेन भास्कराग्निसमप्रभः ।
 तत्र सर्वान् हरिवरान् जाम्बवाननुमान्य ह ॥ ५१ ॥
 उवाच हरिमुख्यानां संनिधौ प्रहसन्निव ।
 तारुण्ये मे बलं वीर्यं यश्चासीद्विक्रमो मम ॥ ५२ ॥
 नैतावानेव खल्वस्ति गमने वा पराक्रमे ।
 यत् कृतं यौवनस्थेन मया तच्छ्रोतुमर्हथ ॥ ५३ ॥
 मया जटायुषा चैव बलियज्ञे सनातनः ।
 विक्रमांस्त्रीन् क्रमन् विजुस्त्रिस्त्रिः प्रदक्षिणीकृतः ॥ ५४ ॥
 बालभावे तदासीन्मे बलमप्रतिमं परं ।
 स इदानीमहं वृद्धो न तथा विक्रमान्वितः ॥ ५५ ॥
 संप्रत्येतावतीं शक्तिं गमने तर्कयाम्यहं ।
 दशोऽयं योजनशतं नवोऽयं वा न संशयः ॥ ५६ ॥

एतावता समाप्तिश्च ■ कार्यस्यास्य दृश्यते ।
 हेतुमद्वाक्यं वाक्यं तथोक्तवति जाम्बवे ॥ ५७ ॥
 ततः पर्वतसंकाशो हनूमानञ्जनासुतः ।
 न किञ्चिदब्रवीत् तत्र बलं पौरुषमात्मनः ॥ ५८ ॥
 अथोत्तरमुदारार्थमद्भुतो वाक्यमब्रवीत् ।
 अनुमान्य महात्मानं जाम्बवन्तं महाकर्षि ॥ ५९ ॥
 क्रमेण योजनशतं संदेहो नास्ति वानराः ।
 पुनस्त्वामगमने शक्तिं शीघ्रं नामर्षयाम्यहं ॥ ६० ॥
 बाल्यादक्लिष्टभावाच्च गुणदोषाविचारणात् ।
 पित्राहं तालितः स्नेहाच्च श्रमं ग्राहितः पुरा ॥ ६१ ॥
 तमुवाच महाप्राज्ञो जाम्बवान् प्रहसन्निव ।
 नैवं युक्तं त्वया वीर वक्तुं वानरसंसदि ॥ ६२ ॥
 वयं सर्वे विज्ञानीमो युवराज बलं तव ।
 गत्वा ■ निवर्तेथाः शतकृत्वा महार्णवं ॥ ६३ ॥
 त्वं हि बालिबलाद्दीनः किञ्चिद्दानरपुङ्गव ।
 योजनानां सकलस्य भवान् शक्तो हि तद्गुणे ॥ ६४ ॥
 यादृशो कुरिशाहूँलो बालिः प्रथितविक्रमः ।
 सुग्रीवश्च महाबाहुस्तादृशस्त्वं कुरीश्वर ॥ ६५ ॥
 त्वं हि प्रेषयितास्माकं नियतानुग्रहे प्रभुः ।
 तवाज्ञानिरृताः सर्वे ध्वं मार्गाम मेधिलीं ॥ ६६ ॥

अस्माकं यदि न स्यात्स्वमग्रशीर्षान्निरेक्षर ।
 न कस्यचिद्वयं किञ्चिच्छूणयाम परस्परं ॥ ६० ॥
 न च प्रेषयिता कश्चित् प्रेष्यैः समनुयुज्यते ।
 भवतश्च वयं सर्वे प्रेक्षा वानरसत्तम ॥ ६१ ॥
 भवान् सर्वत्र चास्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः ।
 स्वामी किल त्वं सैन्यस्य मतिरेषा परा सतां ॥ ६२ ॥
 अस्माकं च महाबाहो भवान् मूलमरिन्दम ।
 तस्मात् कलत्रवत् तात परिपात्यः सदा भवान् ॥ ७० ॥
 मूलं हि सर्वदा रक्ष्यं वृक्षस्य कुरिपुङ्गव ।
 मूले हि रक्षिते तात गुणाः पुष्पफलोदयाः ॥ ७१ ॥
 तद्वानस्य सैन्यस्य मूलं सत्यपराक्रम ।
 वयं तव महाबाहो शाखापत्रफलोदयाः ॥ ७२ ॥
 गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं हि नः कपिसत्तम ।
 भवन्तमाश्रित्य वयं समर्था कार्यनिश्चये ॥ ७३ ॥
 तन्न शक्यं त्वया गन्तुमस्मानुत्सृज्य वे छाचित् ।
 न चास्माकं क्षमं वीर मोक्षं त्वां कुरिपुङ्गव ॥ ७४ ॥
 उक्तवन्तं महाप्राज्ञं जाम्बवं कुरियूथपं ।
 प्रत्युवाचोत्तरं वाक्यं कृष्टदीनमुखोऽङ्गदः ॥ ७५ ॥
 यदि नाहं गमिष्यामि ■ चान्यो वानरर्षभः ।
 गमिष्यति हुतं लङ्कां ते वयं संशयं गताः ॥ ७६ ॥

पुनः खल्विदम्माकं प्राप्तं प्राचीपवेशनं ।
 न कृत्वा हरिपतेः संदेशं ॥ ७७ ॥
 तत्रापि ॥ प्रक्षामां वश्वामि परिरक्षणां ।
 अतीतसमयामस्मान् दृष्ट्वा स हरिसत्तमः ॥ ७८ ॥
 शङ्कमानश्च मां दृष्ट्वा अधायाज्ञायधिष्यति ।
 विशेषेण च सुग्रीवो मध्येव हरिपुङ्गवः ॥ ७९ ॥
 निपातयिष्यति क्रूरं दण्डं प्रालापहरिणं ।
 निःसंशयोऽपि हि बधः सुग्रीवान्मम दृश्यते ॥ ८० ॥
 ससंशयं च गत्वा मे पुनः प्रतिनिवर्तय ।
 निःसंशयादभावाच्च श्रेयान् संशयितो बधः ॥ ८१ ॥
 इत्येवमर्थशास्त्रेषु प्रवृत्तिरुपलभ्यते ।
 स हि क्रोधे प्रसादे च प्रभुरस्माकमीश्वरः ॥ ८२ ॥
 अकृत्वा ॥ संदेशं विनाशो निपतं भवेत् ।
 सोऽहं निःसंशयं यास्ये परं पारं महोदधेः ॥ ८३ ॥
 आगमिष्यामि च पुनर्दृष्ट्वैव जनकात्मजां ।
 तदेतत् सुविनिश्चित्य बुद्ध्या सर्वे वनौकसः ॥ ८४ ॥
 यत्रः ज्ञेयं कृत्यतमं दुतं तद्वक्तुमर्ह्यम् ।
 तद्याथा कस्य कार्यस्य न भवेदन्यथा गतिः ॥ ८५ ॥
 यूयं हि बुद्धिशास्त्रज्ञाः संचिन्तयितुमर्ह्यम् ।
 तथोक्तवन्ति तदाक्यं युवराजोऽङ्गदे तदा ॥ ८६ ॥

कृताञ्जलिपुटाः सर्वे वामराः संप्रणेदिरे ।
 न शक्यं ■■■ गसुमितः पदमपि ज्ञाचित् ॥ ८७ ॥
 दृष्ट्वा मन्यामहे सर्वे त्वां कथं बालिदर्शनं ।
 शुभं वा यदिक्व पापं प्रियं वा यदिवाप्रियं ॥ ८८ ॥
 सहितास्तत् सहिष्णुः सुग्रीवाद्यद्विष्यति ।
 अङ्गदे ■ शुभं वाक्यं प्रत्युक्ते प्रवर्षभैः ॥ ८९ ॥
 ■ तत्र मरुत्सुर्द्विर्बुद्ध्या संचिन्त्य वानरान् ।
 वानरप्रीतिजननमुदारं वाक्यकोविदः ॥ ९० ॥
 जाम्बवानुत्तरं वाक्यमब्रवीद्बालिनः सुतं ।
 सेत्स्यते वीरः कार्यार्थो न किञ्चित् परिक्रम्यते ॥ ९१ ॥
 अहं संनोदयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति ।
 मुहूर्तमात्रं निःशब्दा ■■■ प्रवर्षभाः ॥ ९२ ॥
 यावन्निः श्रेयसं वाक्यं किञ्चित् प्रकथयाम्यहं ।
 जाम्बवेन तयोक्ते तु वाक्ये वानरसंसदि ॥ ९३ ॥
 सर्वा सा वानरघमूस्तूष्णीं तमभितः स्थिता ।
 सोऽब्रवीत् तु मरुत्सुर्जाम्बवो हरिपूथपः ॥ ९४ ॥
 अङ्गदाभिमुखः स्थित्वा संप्रवृष्टतनूरूहः ।
 अहं जानामि तं वीरं वानरं वानरर्षभाः ॥ ९५ ॥
 यो गत्वा योजनशतं कृतार्थः पुनरेष्यति ।
 शलाकाक्षिप्रविष्टा तु सन्निकर्षाच्च दृश्यते ।

सुन्दरकाण्डं

१४३

तेव ह्यस्थिता दृश्या भवत्यनभिसंवृता ॥ १६ ॥

ततः कपिर्वृद्धतमस्तु त्राम्बवान्

तूष्णीकमासाद्य सुखोपविष्टं ।

आमल्लयामास कपिप्रवीरम्

एकान्नशासं हनुमत्तमेकं ॥ १७ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे समुद्रक्रमणचिन्ता

नाम प्रथमः सर्गः ॥

II.

अनेकशतसाहस्रीं विप्रणां हरिवाहिनीं ।
 त्राम्बवान् समुदीच्याश्च कनूमत्तमुवाच ह ॥ १ ॥
 मुख्यं धानरसेन्यस्य सर्वशास्त्रार्थकोविदं ।
 तूष्णीमेकात्ममासाद्य कनूमन् किं न भाषसे ॥ २ ॥
 यो युक्तो बुद्धिशास्त्राभ्यां यशसा विक्रमेण च ।
 कर्मणां चाप्युपायज्ञः सोऽस्यां धुरि नियुज्यते ॥ ३ ॥
 अथाब्रवीन्महातेजास्तारिणो धानरोऽद्भटः ।
 अकमेतान् गुणान् मन्ये भूयिष्ठांश्च गुणोत्तरान् ॥ ४ ॥
 वानरा धानरश्रेष्ठे वपुष्मति कनूमति ।
 एष बाधोर्बले तुल्यस्तद्वेग इव शीघ्रगः ॥ ५ ॥
 कनूमान् वायुपुत्रस्तु कार्येऽत्र विनियुज्यतां ।
 यशस्वी द्युतिमांश्चैव रामसुधीवयोर्हितः ॥ ६ ॥
 अनेन सह सख्यं च विहितं लोकवीरयोः ।
 धर्मनुष्ठमिदं कार्यं लोकनुष्ठं यशस्करं ॥ ७ ॥
 प्रियं धानरराजस्य करिष्यति न संशयः ।
 इति धानरमुख्यस्य समनुज्ञाय शासनं ॥ ८ ॥
 अथोचुकनूमत्तं ते धानरा धानरर्षभ ।
 कनूमन् हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो क्वसि ॥ ९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१३५

रामलक्ष्मणयोश्चापि तेजसा च बलेन च ।
 अरिष्टनेमिनो भ्राता वेनतेयो महाबलः ॥ १० ॥
 विक्रमश्चैव वेगश्च ते न तेनावक्षीयते ।
 बलं बुद्धिश्च तेजश्च सत्त्वं ■ हरिपुङ्गव ॥ ११ ॥
 विशिष्टं सर्वभूतानामात्मानं किं न बुध्यते ।
 अप्सराप्सरसां श्रेष्ठा विख्याता पुञ्जिकस्थिता ॥ १२ ॥
 अभिशापादभूत् तात वानरी कामरूपिणी ।
 उरुता हरिमुख्यस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ॥ १३ ॥
 अञ्जनेति परिख्याता पत्नी केशरिणः कपेः ।
 अभिशापक्षयाज्जाता पुनश्च दिवि चारिणी ॥ १४ ॥
 कपिवे चारुसर्वाङ्गी कदाचित् कामरूपिणी ।
 मानुषं वियरुं कृत्वा सात्तादमरवर्णिनी ॥ १५ ॥
 व्यचरत् पर्वतस्याग्रे प्रावृण्म्वुदसंनिभे ।
 विचित्रमाल्याभरणा महार्कक्षौमवासिनी ॥ १६ ॥
 वस्त्रं तस्या विशालाक्ष्याः पीतरक्तं सुशोभनं ।
 स्थितायाः पर्वतस्याग्रे मारुतोऽपाकुरच्छनैः ॥ १७ ॥
 स ददर्श ततस्तस्या धृत्तावूत्र सुसंरुतौ ।
 स्तनौ पीनौ च रुचिरौ सुश्रूयौ प्रियदर्शनौ ■ १८ ॥
 तां विशालायतश्रोणीं तनुमध्यामनिन्दितां ।
 दृष्ट्वैव चारुसर्वाङ्गीं मारुतः काममोक्षितः ॥ १९ ॥

स तां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां पर्यधजत भाविनी ।
 मन्मथाविष्टसर्वात्मा ते मातरमनिन्दितां ॥ २० ॥
 तत्र सा कोपसंरक्ता सुनेत्रा वाक्यमब्रवीत् ।
 एकयन्त्रीव्रतमिदं को नाशयितुमिच्छति ॥ २१ ॥
 अञ्जनाया वचः श्रुत्वा प्रत्यभाषत मारुतः ।
 न त्वां हिसामि कल्याणि मारुतोऽस्मि शुभानने ॥ २२ ॥
 मनसास्मि गतो यस्त्वां परिध्रज्य यशस्विनी ।
 वीर्यवान् बुद्धिसंपन्नस्तव पुत्रो भविष्यति ॥ २३ ॥
 स त्वं केशरिणः क्षेत्रे संभूतोऽमितविक्रमः ।
 मारुतस्यौरसः पुत्रस्तेजसा चासि तत्समः ॥ २४ ॥
 अगस्तं हि त्वमादित्यं बालो दृष्ट्वा महाचले ।
 गृहीतुकामः क्रोडार्थं गिरेरुत्पतितो दिवं ॥ २५ ॥
 शतानि त्रीणि तत्रोर्द्ध्वं योजनानां महाकपे ।
 तेजसार्कस्य निर्धूतो न विषादं गतस्तदा ॥ २६ ॥
 भवत्युत्पतिते शीघ्रमसरीक्षं महाकपे ।
 क्षिप्तमिन्द्रेण वज्रं ते क्रोधाविष्टेन धीमता ॥ २७ ॥
 तत्राधःपतितो दिव्यादत्तरीक्षात् कपे तव ।
 रुनुः शैलेन्द्रशिखरे वाम एष त्वभज्यत ॥ २८ ॥
 ततस्तु नामधेयं ते रुनूमानिति विश्रुतं ।
 त्वं हि वायुसुतस्तन्न बलवान् कपिकुञ्जरः ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१४७

वयमद्य गतप्राणा न ■■■ विक्रमोऽस्ति नः ।
 तेजोबलसमायुक्तः पक्षिराजसमक्रमः ॥ ३० ॥
 त्रिविक्रमः पुरास्माभिः कृतो विजुः प्रदक्षिणः ।
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृतास्माभिः प्रदक्षिणा ॥ ३१ ॥
 तथा चौषधयोऽस्माभिः संधिता देवशासनात् ।
 निष्यञ्जममृतं यामिस्तदासीन्नो मरुद्दलं ॥ ३२ ॥
 स इदानीमहं वृद्धो व्यतिक्रासपराक्रमः ।
 साम्प्रतं मृत्युकालोऽयं भवान् सर्वगुणान्वितः ॥ ३३ ॥
 तद्विजृम्भस्व विक्रासं प्रवतां प्रवरो क्यसि ।
 यो हि विक्रमते धृष्टं विषमे पर्युपस्थिते ॥ ३४ ॥
 पर्जन्यमिव भूतानि लोकस्तमनुजीवति ।
 एतावान् पुरुषार्थो हि विक्रमस्य प्रयोद्वर्णः ॥ ३५ ॥
 यस्य पौरुषमश्नन्ति मित्रस्वजनबान्धवाः ।
 अमरा इव ■■■ सफलं तस्य जीवितं ॥ ३६ ॥
 युक्तो यो बुद्धिशास्त्राभ्यां प्रशस्तः पौरुषेण च ।
 कर्मणां चाप्युपायज्ञः सोऽस्यां धुरि निपुण्यते ॥ ३७ ॥
 तदप्रमेयं वचनं सम्यग्विज्ञाय तत्त्वतः ।
 हनूमत्समयोचुस्ते लङ्कां गच्छेति वानराः ॥ ३८ ॥
 दर्शयस्व मरुतेजो लोके लोकाधिको क्यसि ।
 अप्रमेयाप्रमेयस्य पारं गच्छ मरुदधेः ॥ ३९ ॥

विस्मापय जगत् सर्वं विक्रमस्व दिवं कपे ।
 सीतायाश्चिरनटायस्त्वमद्य पदवीं चर ॥ ४० ॥
 कथ्यतां त्रिषु लोकेषु कर्म ते पुण्यकर्मणः ।
 श्रमन्नुपमिदं कर्म लङ्घनं लवणाम्भसः ॥ ४१ ॥
 यशसा योजयात्मानमायुषा चापि बान्धवान् ।
 निर्देशसिद्ध्या भर्तारं परिज्ञानेन राघवं ॥ ४२ ॥
 वदीर्य द्रष्टुर्कायेयं सर्वा वानरवाहिनी ।
 उत्तिष्ठ कुरिशाहूतं लङ्घयस्व महार्णवं ॥ ४३ ॥
 वायोऽपि गतिर्नैषा कनूमन् या गतिस्तव ।
 विषण्णान् प्रवणान् सर्वान् कनूमन् किमुपेक्षसे ॥ ४४ ॥
 विक्रमस्व महाबाहो विजुस्त्रीन् विक्रमानिव ।
 समर्थो ह्यनिलस्यापि गतिं गन्तुं सुदुर्गमां ॥ ४५ ॥

ततः कपीनां प्रवरेण चोदितः

प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः ।

प्रकर्षयंस्तां कुरिवाहिनीं तदा

चकार रूपं प्रवनाय विस्तृतं ॥ ४६ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे कनूमदुत्तेजनं
 नाम द्वितीयः सर्गः ॥

III.

संस्तूयमानो रुमुमान् व्यवर्धत मरुताकपिः ।
 समाविध्यत लाङ्गूलं चरणौ चाक्षकोपमः ॥ १ ॥
 तस्य संस्तूयमानस्य वृद्धैर्बानरपुङ्गवैः ।
 तेजसा पूर्यमाणस्य शृणुमासीत् तद्दुतं ॥ २ ॥
 यथा चन्द्रमसो वृद्धा पूर्णते सागरोऽम्भसा ।
 ववृधे स्तूयमानस्य वीर्यं कनूमतः ॥ ३ ॥
 यथा विजृम्भते सिङ्गः प्रवृद्धः काननान्तरे ।
 मारुतस्यौरसः पुत्रस्तथा संप्रत्यजृम्भत ॥ ४ ॥
 अशोभत मुखं तस्य जृम्भमाणस्य धीमतः ।
 अम्बरीषोपमं दीप्तं विधूम इव पावकः ॥ ५ ॥
 कुरीणामुत्थितो मध्यात् संप्रकृष्टतनूरुरुः ।
 अभिवाद्य कपीन् वृद्धानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
 एवं भवतु विक्रम्य लङ्घयिष्यामि सागरं ।
 कृतार्थश्च निवर्तिष्ये अद्भुतं मे प्रवङ्गमाः ॥ ७ ॥
 यद्येतच्छतकृत्वोऽपि गन्तव्यं शतयोजनं ।
 अकृमेतद्गमिष्यामि प्रीताः सन्तु वनौकसः ॥ ८ ॥
 बलं च मम वीर्यं च पिता मम प्रभुः ।
 मातुश्च मम यदृत्तं सर्वं तच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ९ ॥

प्रत्ययार्थं स्ववीर्यस्य कुलं वक्ष्यामि यादृशं ।
 न विस्मयकृताद्वावाप्तोत्सेकात् प्रवक्ष्याम्यहं ॥ १० ॥
 इदं केशरिणस्तस्य पितुरासीन्मया श्रुतं ।
 मम जन्म यथासत्यमदुतं मातरिश्विनः ॥ ११ ॥
 पश्चिमस्य समुद्रस्य तीर्थं पुण्यमभिष्टुतं ।
 प्रभासमृषयो यत्र निमज्जन्ति समाहिताः ॥ १२ ॥
 तत्राय धवलो नाम दुष्टः कश्यप दिग्गजः ।
 स तानृषीन् भीमबलो जघान किल वीर्यवान् ॥ १३ ॥
 तदुपस्यर्शनं पुण्यं गच्छन्तमृषिपूजितं ।
 भरद्वाजमृषिं तत्र सोऽभ्यद्रवद्भजस्तदा ॥ १४ ॥
 ततः पर्वतकूटाभः पिता मम महाबलः ।
 तं ददर्श महात्मानं रुक्मिणा समभिदुतं ॥ १५ ॥
 स तु तूर्णं महाभीमं रूपं कृत्वा पिता मम ।
 तस्योपरिष्टान्धपतन् कुञ्जरस्य तरस्विनः ॥ १६ ॥
 स नखैश्च सुतीक्ष्णैर्दंशनिश्च महाबलः ।
 संप्रमथ्याक्षिणी तस्य विभेद कपिकुञ्जरः ॥ १७ ॥
 श्रवण्युत्य ■ वेगेन पिता मम कपीश्वरः ।
 तस्य वक्त्रादुभौ दन्तावुज्जहार बलाद्वली ॥ १८ ॥
 ताभ्यामेव जघानेन दन्ताभ्यामेव वेगितः ।
 स पपात रूतो भूमौ नागो नग इवापरः ॥ १९ ॥

तस्मिन् कृते गजे रौद्रे गृहीत्वा पितरं मुनिः ।
 श्राज्ञगाम मुनिभ्यश्च न्यवेदयत् तं कृतं ॥ २० ॥
 योऽसौ रौद्रो गजः पुण्यं तीर्थमुत्सादयत्यलं ।
 सोऽनेन कपिराज्ञेन निकृतोऽस्तिष्ठकर्मणा ॥ २१ ॥
 परस्परेण संगम्य प्रीतो मुनिगणोऽब्रवीत् ।
 यदिच्छति कपिस्तद्वै वरमस्मै प्रदीयतां ॥ २२ ॥
 ततस्ते मुनयः सर्वे वरमस्मै ददुस्तदा ।
 पित्रे मम महात्मानो वरं वेदविदां वराः ॥ २३ ॥
 ततो मम पिता वव्रे पुत्रं मारुतविक्रमं ।
 द्वित्रप्रसादादिच्छेयं कामद्वपिणमव्ययं ॥ २४ ॥
 ततस्ते मुनयः प्रीता अब्रुवन् पितरं मम ।
 भविष्यति सुतस्ते हि यथोद्दिष्टो महाकपे ॥ २५ ॥
 इति लब्ध्वा वरं कृष्टः पिता मम महाबलः ।
 विजृम्भय यथाकामं वनेषु मधुगन्धिषु ॥ २६ ॥
 ततो मे वर्तमाना सा यौवने जननी पुरा ।
 विचचाराञ्जना नाम प्रोक्तं जाम्बवता यथा ॥ २७ ॥
 दुहिता वानरेन्द्रस्य कुञ्जरस्य महात्मनः ।
 संवृद्धा मलये दिव्ये पर्वते कामद्वपिणी ॥ २८ ॥
 सागरे सा शिरःस्नाता रक्तचन्दनद्वपिता ।
 प्रकीर्य केशांस्तोषाद्ग्रीवांस्तस्थौ मलयमूर्धनि ॥ २९ ॥

दृपयौवनसंपन्नां तां दृष्ट्वा मारुतस्तदा ।
 बाहुभ्यां संपरिघट्य ततः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ३० ॥
 मारुतोऽस्मि विशालान्नि प्राणः सर्वशरीरिणां ।
 श्रवशस्त्वामभिगतः कन्दर्पशरपीडितः ॥ ३१ ॥
 ममाभिगमनादोषं न प्राप्स्यसि वरानने ।
 वानरेन्द्रश्च ते पुत्रो भविष्यति महाबलः ॥ ३२ ॥
 गम लक्ष्मीश्च तेजश्च बलं वीर्यं च यादृशं ।
 तादृशेनोपपन्नस्ते पुत्रः शीघ्रं भविष्यति ॥ ३३ ॥
 इत्येवं मारुतः श्रीमान् जनन्यै मे ददौ वरं ।
 प्राणदः सर्वभूतानां कुताशनसखोऽनिलः ॥ ३४ ॥
 वेगवानप्रमेयश्च वायुराकाशगोचरः ।
 तस्याहं भीमवेगस्य शीघ्रगस्य महात्मनः ॥ ३५ ॥
 मारुतस्यौरसः पुत्रः ध्रुवने नास्ति मत्समः ।
 उत्सहे चापि विस्तीर्णमुल्लिखन्तमिवाम्बरं ॥ ३६ ॥
 मेरुं गिरिमसङ्गेन परिगन्तुं सहस्रशः ।
 ममोरुभुजवेगेन भविष्यति समुद्धतः ॥ ३७ ॥
 संमूर्हितमहायाहुः समुद्रो वरुणालयः ।
 बाहुवेगप्रणुजेन समुद्रेण समुत्सहे ॥ ३८ ॥
 सर्वां प्रावयितुं लङ्कां सपर्वतवनकुमां ।
 पन्नगाशनमाकाशे पतन्तं पत्तिसेविते ॥ ३९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१५३

अभिभूय जवेनाशु लङ्कां संपादये ध्रुवं ।
 संस्पृशन् भुवमशक्तुं पुनरप्यरुमुत्सहे ॥ ४० ॥
 उदयादुत्थितं चार्हं स्वतेजोश्चिममालिनं ।
 अनस्तं गतमादित्यमप्यतिक्रान्तमुत्सहे ॥ ४१ ॥
 ऊरुवेगेन मरुता भीमेन परिकर्षिणा ।
 उत्सहेऽर्हं परिक्रान्तुं सर्वानाकाशगोचरान् ॥ ४२ ॥
 हरिष्ये चोरुवेगेन प्रवमानो महार्णवं ।
 लतानां विविधं पुष्पं पादपानां च सर्वशः ॥ ४३ ॥
 अनुबन्धेन पुष्पाणां विविधेन सुगन्धिनां ।
 भविष्यति च मे पन्थाः स्वर्गमार्ग इवाम्बरे ॥ ४४ ॥
 पार्श्वे तु मलयस्थास्य रम्ये प्रसवणे गिरौ ।
 त्यजन्तु कुर्यः शोकं निर्भोकमिव पन्नगाः ॥ ४५ ॥
 बलं हि सुमहन्मन्ये आत्मनः प्रबलं प्रति ।
 कारणं चाभिधास्यामि श्रोतुमिच्छ्य तत्पराः ॥ ४६ ॥
 ततो निःशब्दसंवृत्ते विस्तीर्णे ज्ञातिमण्डले ।
 पवनस्यात्मजः श्रीमान् रुनूमान् वाक्यमब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 तदा किल मया बाल्ये मातुरुत्सङ्गशायिना ।
 जवापीडनिभस्ताम्रो बालसूर्यो निरीक्षितः ॥ ४८ ॥
 तत्र कौतूहलं ज्ञातं मम स्मृष्टुं दिवाकरं ।
 चापलात् क्षेत्रदोषस्य मार्तण्डमनुगच्छतः ॥ ४९ ॥

जनन्या गिरिसंकाशादङ्गाडुत्पत्य सत्वरः ।
 दीर्घं कृत्वात्मनः कायमाकाशं क्रान्तवानहं ॥५०॥
 समासाद्य तु दीप्तांशुं भास्करं ज्वलनप्रभं ।
 निर्दग्धः पतितस्तेन तस्मिन्नेव शिलोष्ठये ॥५१॥
 मया च पतता तत्र स्वैर्गात्रिः शर्करीकृतं ।
 शिखरं च गिरेस्तस्य शिलाश्च समनः शिलाः ॥५२॥
 तदिदं विकृतं गात्रं रुनुदेशे निरीक्ष्यतां ।
 येनास्मि कारणेनाहं रुनूमानिति विभ्रुतः ॥५३॥
 तदहं वानरान् सर्वानङ्गदप्रमुखान् भयात् ।
 सुग्रीवान्मोक्षयाम्येको लङ्घनेन महोदधेः ॥५४॥
 विमलं धीरमाकाशमुत्पतिष्यत्तमेव हि ।
 द्रक्ष्यन्ति निपतलं च सर्वभूतानि वानराः ॥५५॥
 महामेघप्रतीकाशं मां द्रक्ष्यन्ति दिवौकसः ।
 नभ आवृत्य बाहुभ्यां ग्रसमानमिवाम्बरं ॥५६॥
 विधमिष्यामि जमीतान् कम्पयिष्यामि पर्वतान् ।
 सागरं क्षोभयिष्यामि प्लवमानः समाहितः ॥५७॥
 मनस्विनोर्धर्मवतोर्महासंरुननाङ्गयोः ।
 ऋष्यमूके निवसतोः शूरयो राजपुत्रयोः ॥५८॥
 तयोः प्रियं करिष्यामि वैदेहीलम्भजं महत् ।
 आनयिष्यामि वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियां ॥५९॥